

YENİ ASSUR DÖNEMİ ASKERİ KAMPLARININ (UŞMANNU, MADAKTU, KARĀŞU) SAVUNMA SİSTEMLERİ*

Tarık GÜNCE**

Makale Bilgisi

Başvuru: 16 Ekim 2023

Kabul: 27 Kasım 2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Info

Received: October 16, 2023

Accepted: November 27, 2023

Öz

Yeni Assur Dönemi askerî kampları, pratiklik, seferin kapsamı, süresi, kamp inşasının ekonomik boyutu, düşmanın sayısı, gücü ve donanımı gibi faktörler ve de coğrafya göz önüne alınarak taktiksel bir şekilde dairesel, dikdörtgen ve kare planda inşa edilmiştir. Bu çalışmada Assur askerî kamplarının, savunma sistemleri, planları, coğrafya ile uyumu, dönemsel değişimleri, zayıflıkları ve donanımında düşmanın etkisi savunma mimarisi bağlamında incelenmiştir. Tasvirli sanat eserleri referansında irdelenen askerî kamplar, planları bakımından dairesel, kare ve dikdörtgen olarak üç grupta değerlendirilmiştir. Assur askerî kamplarının gerçek plan tipinin nasıl olması gerektiği konusuna ilişkin argümanlar bütün boyutlarıyla sunulmuştur. Çalışmanın en çarpıcı noktasını oluşturan farklı kamp planlarının tasvirli sanat eserlerinde işlenmesinde sanatçıların etkisi ve yetkinlikten uzak uygulamaları geniş bir perspektifte verilmiştir. Sanatçıların dairesel planda işlemesi gereken kampları, oval bir planda işlemesinin altında yatan sebeplere detaylıca yer verilmiştir. Farklı planlara sahip askerî kampların birbirine göre sağladığı avantaj ve dezavantajlara yer verilmiştir. Kampların yerlerinin saptanamaması ve yazıtlarda da konuyla ilgili yeterli bilgi bulunmaması nedeniyle

* Bu çalışma, Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde 2022 yılında tamamlanan Assur Askerî Mimarisi (Yeni Assur Dönemi MÖ 934-612) başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, guncetarik0@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4862-2744.

sanatçıların işlediği askerî kamp tasvirleri, bu açıdan kayda değer birer başvuru kaynağıdır.

Anahtar Kelimeler: Askerî Kamplar, Kule, Savunma Duvarı, Yeni Assur Dönemi.

Defence Systems of Neo-Assyrian Military Camps (ušmannu, madāktu, karāšu)

Abstract

Neo-Assyrian military camps were tactically built in circular, rectangular, and square plans, considering factors such as practicality, the scope and duration of the campaign, the economic dimension of camp construction, the number, strength, and equipment of the enemy, and geography. In this study, Assyrian military camps, defense systems, plans, compatibility with geography, periodical changes, weaknesses, and the effect of the enemy on their equipment are examined in the context of defense architecture. The military camps, which were analyzed with reference to the depicted artworks, were evaluated in three groups circular, square, and rectangular in terms of their plans. The arguments regarding the actual plan type of Assyrian military camps are presented in all its dimensions. The most striking point of the study given in a wide perspective is the influence of artists on the rendering of different camp plans in depictive artworks including certain artistic shortcomings. The reasons underlying the artists' rendering of the camps, which should have been rendered in a circular plan, in an oval plan are given in detail. The advantages and disadvantages of military camps with different plans compared to each other are included. Since the locations of the camps cannot be determined and there is not enough information on the subject in the inscriptions, the depictions of military camps rendered by the artists are a noteworthy source of reference in this respect.

Keywords: Military Camps, Tower, Defence Wall, Neo-Assyrian Period.

Assur Çekirdek Bölgesi'nin dışında kalan bölgelere askerî seferler gerçekleştiren Assur ordusu, sonraki gün sefere devam edilecek şekilde belirli alanlarda geçici veya savunma duvarı ile çevrelenmiş yerlerde daha uzun süreli olarak kamp kurmuşlardır. Bu nedenle inşa edilen askerî kamplar (ušmannu, madāktu, karāšu),¹ birçok fonksiyonu bünyesinde barındırarak

¹ Fales, Frederick Mario and Rigo, Monica. "Everyday life and food practices in Assyrian military encampments". in: L. Milano and F. Bertoldi (eds.). *Paleonutrition and Food Practices in the Ancient Near East: Towards a Multidisciplinary Approach, History of the Ancient Near East, Vol. 14*, (2014): 414; Morello, Nathan. *Fortificazioni di Frontiera di*

Assur ordusuna hizmet etmiştir. Bunların dışında askerî kamplar, istihbarat raporlarının ulaşacağı, yeni askerlerin katılacağı, eyaletlerden gelen gıdaların toplanacağı merkezler olması nedeniyle aynı zamanda seferin kaderini değiştiren öneme sahip kritik noktalar olarak tanımlanabilir. Bunun yanında askerî kamplar, sefer sürecinde nelerle karşılaşabileceklerini görebilmeleri için keşif seferleri yapacakları, kendilerine güzergâhları boyunca düşmanların konumları hakkında istihbarat raporlarının geleceği alanlardı. Kampların kurulmaması durumunda güvenlik açısından zafiyet oluşacaktı. Ordu ve ordunun hizmetinde olan hayvanlar dinlenemeyecekti.² Bu sebeple etrafi fiziksel olarak sınırlandırılmayan bir alanda dinlenmeye çekilemeyen ordunun psikolojik olarak huzurlu olamayacağı da söylenebilir.

Yeni Assur Dönemi'ne tarihlenen askerî kamplar ile ilgili birçok bilinmezlik mevcuttur. Kampların ne kadar süreyle inşasının tamamlandığı, askerî kampların boyutlarının ne kadar olduğu,³ kampları çevreleyen duvarlar ve duvarlar üzerine yerleştirilen kulelerin kaç metre ölçülerinde inşa edildiği bilinmemektedir. Duvarı destekleyen kulelerin arasındaki mesafe, çadırların boyutu ve kapıların ölçüleri tümüyle gizemli kalmıştır. Askerî kampın kapasitesinin ne kadar olduğu hakkında yine bilgi sahibi olunamamaktadır. Kamp tasvirleri içerisinde, hizmetliler, görevliler ve esirlerin etnik kökeni yine bilinmezler arasında sayılabilir. Askerî kampta çalışan ve savaşın dışında ikinci planda kalan; asker ve hayvanların ihtiyaçlarını gideren görevlilerin nerede barındığı hususunda yine sağlıklı bilgilere ulaşılamamaktadır.

Epoca Neo-Assira. (PhD Thesis). (Udine: Università Degli Studi di Udine, 2010), 171; Morello, Nathan. "Frontiers and Fortifications in Assyria: an introduction", G. Affanni, et al. (eds.). *Broadening Horizons 4. A Conference of young researchers working in the Ancient Near East, Egypt and Central Asia*, University of Torino, October 2011, *BAR International Series. Vol. 2698*, (2015): 241-243; Morello, Nathan. "Building the Frontier: Frontier Fortifications in Neo-Assyrian Empire". R. Frederiksen, et al. (eds.). *Focus on Fortifications: New Research on Fortifications in the Ancient Mediterranean and the Near East*. 2016: 43-44, 47.

² Akyüz, Faruk. *Asur Ordusu (Yeni Asur Dönemi MÖ 911-612)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, 221-222.

³ Assur askerî kamplarının savunma duvarına yerleştirilen kuleler, kör nokta sorununu ortadan kaldırarak etkili bir savunma anlayışı sağlamaktadır. Askerî kamplardaki savunma duvarlarıyla beraber betimlenen kulelerin sayısından askerî kampın boyutu hakkında bir fikir yürütülebilir. Askerî kampların kalıntıları günümüze ulaşmadığı için kulelerin arasındaki mesafe konusunda, Assur kentlerindeki kuleler arasındaki mesafeden yararlanabilir. Kuleler arasındaki mesafe ilişkisi ortaya koyulurken Assur kamplarının duvarlarına boyut olarak yakın ölçekte olabileceği düşünülen ön tahkimatlar grubundaki savunma duvarlarının kulelerinin daha isabetli bir seçim olabileceği düşünülmektedir. Assur kentlerindeki kuleler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Günce, *Assur Askerî Mimarisi*, 121-129.

Kampların kaç gün süre ile kurulu kaldığı konusundaki bilgi kaynağını, III. Tiglat-pileser'in yıllığı oluşturmaktadır. III. Tiglat-pileser, Damaşkus (Şa-imerişayu) kuşatmasında Rezin'in kenti yakınına 45 gün süre ile kamp kurduğu bilgisini vermektedir.⁴ Askerî kampların iyi derecede tahkim edilmiş mimarisi, askeri kampa getiren lojistik, kapsamlı katılım ve yukarıda yer verilen yazılı kaynaktaki 45 günlük kamp süresi; Assur askerî kampları içerisinde kısa süreli kampların hâricinde kampların varlığını kanıtlamaktadır. Askerî kampların sahip olduğu savunma sistemleri nedeniyle kamplara ciddi anlamıyla yatırım yapıldığı ve bunların tek seferlik kullanım için inşa edilmediği anlaşılmaktadır.

Yeni Assur Dönemi askerî kamp kabartmalarında çoğu zaman kampın temel savunma unsurlarına yer verilmiştir. Alanın sınırlı olması, daha çok verilmek istenen sahnenin işlenmesi nedeniyle askerî kampları çevreleyen hendeklere yer verilmemiş olabilir. Kabartmalarda işlenen kamplara bakıldığı zaman, askerî kamplar kurulurken imparatorluğun ekonomisine yük bindirdiği, mimari unsurları inşa ve planlamada uzman, usta ve meslek gruplarının yer aldığı, iş gücünün ve zamanın harcanması nedeniyle ciddi bir organizasyona sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda askerî kampların inşasının külfetli bir inşaat programından geçirildiği düşünülünce, savunma mimarisinin önemli bir halkası olan hendeklerin (*hırışu*), Yeni Assur Dönemi askerî kamplarında yer alması bir ihtimal dahilinde değerlendirilmelidir.⁵ Çünkü tasvirli sanat eserlerinde betimlenen bütün askerî kamplar, dağlık ve düşmanın kolayca ulaşamayacağı bir coğrafyada kurulmamıştır. Bu sebeple coğrafyanın savunma mimarisini desteklemediği noktalarda hendeklere başvurulmuş olabilir.⁶ Kampları kuşatan hendeklerin boyutunun, kentlerin hendeklerine göre daha mütevazı ölçülerde olması gerekmektedir.⁷

⁴ Akyüz, *Asur Ordusu*, 222; RINAP 1 no. 20: 10'-11'.

⁵ Assur krallarının "eşsiz" olarak niteledikleri başkentlerinde dâhi hendeklerin varlığı yönünde verdiği bilgiler oldukça sınırlıyken, günümüzde yerleri saptanamadığı için arkeolojik kazıların yapılamadığı askerî kamplarda hendekler ile ilgili kesin kanıtlara ulaşmak mümkün değildir. Öte taraftan sınırlı alan ayrılarak tasvir edilen askerî kamp kabartmalarında hendeklerin işlenmemesi, kampların bazılarının hendekler ile korunmadığı anlamı da çıkartılamaz. Assur hendekleri için bkz. RINAP 3/1 no. 18: vii 19b-22; RINAP 3/1 no. 38: 13b-19a.

⁶ Stillman, Nigel and Tallis, Nigel. *Armies of the Ancient Near East 3000 BC to 539 BC*. Sussex: Wargames Research Group, 1984, 202; Vidal, Jordi. "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III". *GLADIUS* 32. (2012): 21.

⁷ Roma askerî kamplarını güçlendiren hendekler ile ilgili Polybius (MÖ 200-118), Josephus (MS 37-100), Hyginus ve Vegetius (MS 390) gibi klasik yazarlar farklı genişlik ve derinlik ölçüleri önermektedirler. Roma kamplarının savunulmasında önemli bir eleman konumundaki hendeklerin kesit ve ölçüleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Keeley,

Hendeklerin su ile ilişkisi tümüyle gizemli kalmış bir konudur; ancak nehir veya nehir kollarının yakınana kurulan askerî kampları çevreleyen hendeklerin bir kısmı su ile doldurulmuş olabilir.

Yeni Assur Dönemi askerî kampları, *dūr madakti*⁸ olarak adlandırılan savunma duvarı ile kuşatılmaktaydı. *dūr madakti*'nin yapımında kerpiç ve ahşap malzemenin kullanıldığı bilinmektedir.⁹ Kuleler, savunma duvarının üzerine belirli aralıklarla veya gelişi güzel bir şekilde yerleştirilmiştir. Bir saldırı veya kuşatma tehlikesi karşısında askerî kampı, daha etkili savunmak için kampı kuşatan duvar ve kuleler, mazgal dişleri ile desteklenmiştir.

Kamplara giriş, kampın orta ekseninden geçirilen ana yolun iki uca birleştiği kapılar üzerinden sağlanır. Büyük çoğunluğu iki ve dört kapıdan girişe sahip askerî kamplarda, bir ve üç girişli örnekler de görülmektedir. Askerî kamplar için de zayıf bir nokta niteliğindeki kapılar, kapı kuleleri ile korunmaktadır. Kamp kapılarının görünümüne dair en önemli kaynağı, III. Tiglat-pileser dönemine tarihlenen dairesel planlı kamp kabartması oluşturmaktadır (Şekil 10). Kemerli kapının her iki yanına kuleler yerleştirilmiştir. Savaş arabaları ve diğer arabaların trafiği nedeniyle kapı açıklığı geniş tutulmuştur. Kapı yapılarında muhtemelen kilitlenebilen çift kanatlı kapılar tercih edilmiştir. Vali Duri-Assur'un, Assur kralına gönderdiği bir mektubu, kale inşaatlarının ayrıntıları hakkında bilgi veren önemli bir kaynak niteliğindedir. Söz konusu Nimrud mektubunda (ND 2666), ana girişteki kapiya kitleme mekanizmasının eklendiği bilgisi verilmektedir.¹⁰ Mektuptaki ifadelerden hareketle müstahkem yapılar gurubundaki kamplarda da ahşap kapıların kitleme sistemine sahip olduğu söylenebilir.¹¹

Yeni Assur Dönemi kentlerinin savunma duvarlarında ve duvarların üzerine yerleştirilmiş kulelerde¹² pencere, hava delikleri veya atışların

Lawrence H., Marisa Fontana and Russell Quick. "Baffles and Bastions: The Universal Features of Fortifications". *Journal of Archaeological Resource* 15, (2007): 61.

⁸ *dūr madakti* ifadesinin tanımı ile bilgiye Assur kraliyet mektubundan ulaşılmaktadır. İlgili yazıtta, "kamp duvarına" atıfta bulunmaktadır. SAA 5 160: 8'. Daha fazla bilgi için bkz. Akyüz, *Asur Ordusu*, 223; Fales ve Rigo, "Everyday life and food practices in Assyrian military encampments", 415; Morello, *Fortificazioni di Frontiera di Epoca Neo-Assira*, 172.

⁹ Fales ve Rigo, "Everyday life and food practices in Assyrian military encampments", 415-416.

¹⁰ Parker, Bradley J. "Garrisoning the Empire: Aspects of the Construction and Maintenance of Forts on the Assyrian Frontier". *Iraq* 59, (1997): 79-80.

¹¹ Akyüz, *Asur Ordusu*, 224; Fales ve Rigo, "Everyday life and food practices in Assyrian military encampments", 416.

¹² Assur kentinde, köşeleri yuvarlatılmış burçlarda atış açıklığının eklendiği görülmektedir. Yeni Assur Dönemi'nde pek yaygın olmayan bu uygulama hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Günce, *Assur Askerî Mimarisi*, 74-75.

yapıldığı açıklıklara ulaşılmazken, askerî kamplarda bunların kullanımına yönelik kanıtlar, rölyeflerden bilinmektedir (Şekil 1a-e). Bu çalışmada ele alınan beş askerî kamp kabartmasında pencere, hava delikleri veya atışların yapıldığı kare, dörtgen ve dairesel biçimli açıklıklar tespit edilmiştir. II. Assurnasirpal dönemine (MÖ 883-859) ait tek kamp kabartmasının (Şekil 1e) savunma duvarında ve savunma duvarı üzerindeki kulelerinde dairesel açıklıklar görülmektedir. Dairesel biçimli olması sebebiyle ele alınan diğer kamp kabartmalarındaki açıklıklardan farklılık göstermektedir. Söz konusu unsurun hava delikleri veya atışların yapıldığı açıklık olabileceği üzerinde durulmaktadır.¹³ Diğer dört kabartmanın kuleleri, kare veya dörtgen biçimli açıklıklara sahipken (Şekil 1a-1b-1c-1d), bunların içerisindeki iki örneğin ise kule ve savunma duvarında kare veya dörtgen biçimli açıklıkların eklenerek oluşturulduğu anlaşılmaktadır (Şekil 1a ve 1d).

Askerî kamplar, kentlere göre savunma sistemleri açısından daha sınırlı donanımlara sahiptir. Bu nedenle de bazı açılardan kentlerin savunma sistemlerinden ayrılmaktadır. Kampların seferler süresince ve belirli zaman aralığında kullanıldığı bilinmektedir. Çoğu zaman Assur kentlerinin oldukça uzağında kurulan Assur kampları, düşman tehlikesine açık bir vaziyete bulunmaktaydı. Assur askerî kamplarının yerlerinin henüz saptanmamış olması ve yazıtlarda da savunma duvarı ve kulelerinin boyutuyla ilgili bilgilere ulaşılmaması hususlardaki bilgiler gizemini korumaktadır. Ancak bunların mukavemet açısından kent surları ve surların üzerindeki kuleler ile karşılaştırılabilecek nitelikte olduğu söylenemez. Askerî kampların savunma duvarı ve kuleleri üzerine yerleştirilen dairesel, kare veya dörtgen açıklıklar, kentlere göre savunmasız ve saldırıya açık olan askerî kamplarda, düşmanın ani saldırılarına etkili müdahale etmek için ve etrafın gözetlenmesinde, önemli bir role sahip olmalıdır.

Assur ordusu ve beraberindeki ekip, çeşitli materyalleri yanına almış ve bazılarını da kamp alanından veya çevresinden temin etmesi nedeniyle yanına alacağı materyallerin miktarını dengelemiştir. Suyun bol olduğu bir ortamda daha az su taşınması ve balık avlamada kullanılan aletlerin getirilmesi örnek gösterilebilir. Askerî kampın kurulduğu yerde ağacın bulunması, bu metanın taşınma zahmetinden kurtulması belli başına önemli bir avantajdır. Kamp alanından veya çevresinden getirilen ağaçlar; kampın savunma duvarında, ekibin kalacağı çadırların içerisinde (taşıyıcı/destekleyici eleman), mobilyada, yakacak ihtiyacında ve geriye kalan diğer faydalı yerlerde kullanılmıştır. Otlakların fazla olduğu bir yerde kamp kurulması halinde ordunun beraberinde daha az miktarda yem getirmiş olabileceği

¹³ Fales ve Rigo, "Everyday life and food practices in Assyrian military encampments", 416.

öngörülebilir. Kamp alanının Assur denetiminde olan bir merkeze yakınlığı da kamp alanına taşınacak lojistik konusunda etkili olduğu değinilmesi gereken bir diğer noktadır. Ayrıca kampın kurulacağı alana giderken yol üzerinde bulunan Assurlulara bağlı eyaletlerden veya diğer Assur merkezlerinden de bazı malzemeler temin edilebileceği için, söz konusu materyallerin tümüyle seferin hareket noktasından alınmasına gerek olmadığı düşünülebilir.

Assur askerî kamplarının, etrafını sınırlandıran bir savunma duvarına sahip olması, duvarın kule ve mazgal dişleriyle desteklenmesi, kontrollü giriş-çıkışlar için çeşitli donanımlar ile donatılan kapıların bulunması, kampta rahip, aşçı, fırıncı, kasap, at bakıcısı, sıradan işçiler, asker, uzman, usta ve meslek gruplarının mevcut olması, kentler ile çeşitli benzerliklere sahip olduğu düşünülebilir. Bu nedenle bu tip kamplar, belli bir zaman aralığında, iş gücü harcanarak ve birden fazla kez kullanılmak üzere inşa edilmiştir. Kalıcı mimariye sahip çok amaçlı askerî kampların hâricinde yazıtlar yoluyla varlıklarına ulaşılan bir diğer Yeni Assur Dönemi askerî kamp türünü, geçici kamplar oluşturmaktadır. Ana yurdunun dışına yapılan sefer sayılarıyla nam salan Assurluların, seferleri süresince her zaman kalıcı kamplarda kalmaları mümkün olmamıştır. Bu nedenle de günü birlik kampların kurulması zorunlu bir hale gelmiştir.¹⁴

Assur krallarının dağ ve dağ eteğine kamp kurmalarında avantajlı ve dezavantajlı durumla karşılaştıkları düşünülmektedir. Kamp kurmada yüksek ve erişilmez bir dağ ve dağ eteği seçilmesi durumunda, düşmanın buraya ulaşma tehdidi ortadan kaldırılmış olabilir. Ayrıca yüksek bir yerden çevrenin kolay bir şekilde gözlemlenebileceği de unutulmamalıdır. Diğer taraftan yüklü Assur birliği ve beraberindeki diğer kişilerin dağa tırmanması, kampın kurulacağı alana ulaşması, fauna ve flora açısından zengin sayılmayan bir coğrafyada askerî kampın kurulması orduyu ve beraberindeki hizmetlileri olumsuz yönde etkileyeceği düşünülmektedir.

Askerî kamplar kurulurken dikkat edilen bir diğer nokta, kampların kuşatması devam eden kentlerin yakınına kurulmasıdır.¹⁵ Çünkü kuşatılan kent ile kamp arasındaki mesafenin artması, askerî birliğin daha fazla enerji kaybetmesi ve yorulması anlamına gelecektir. Bu nedenle iki nokta arasındaki mesafe kısa tutularak, askerlerin daha yüksek enerjiyle düşman ile mücadele etmesi sağlanabilir.

¹⁴ RIMA 2 A.0.99.2: 105-112; RIMA 2 A.0.100.5: 41-70.

¹⁵ Akyüz, *Asur Ordusu*, 222.

Askerî Kampların Planları ve Dönemsel Olarak Farklı Kamp Planlarının Tercih Edilme Nedenleri

Yeni Assur Dönemi'ne tarihlenen kabartmalarda işlenen askerî kamp planlarının tipolojik ayırımları yapılırken; dörtgen, kare, dikdörtgen, dairesel ve oval/eliptik gibi ifadeler kullanılması nedeniyle ortak dil görülmemektedir. Öte taraftan Assur uzmanlarınca, Assur askerî kamplarının gerçek plan tipinin nasıl olması gerektiği konusuna ilişkin yapılan çalışmalar yeterli düzeyde değildir. Askerî kampların irdelendiği bu çalışmada söz konusu gruplandırmalar içerisinde oval/eliptik planlı askerî kampların, dairesel planlı kamplar içerisinde değerlendirilmesi gerektiği savunulmaktadır (Şekil 2). Assur'un askerî yapısının oval planlı inşa edildiğine dair bir kanıt rastlanmamıştır. Aynı zamanda askerî kampların oval planda inşa edilmesinin savunma açısından katkıları tartışmalıdır.¹⁶ Bu tipteki askerî kampların daha çok sanatçıların seçimi olduğu tahmin edilmektedir.¹⁷ Dairesel bir şeklin herhangi bir malzeme üzerine kabartma olarak işlenmesinin oval bir şekle göre daha zor olduğu göreceli bir görüşten uzaktır. Dairesel bir alana, detaylar işlenirken, öğelerin yerleştirilmesinde daha fazla hesaplamalar yapılacağı için, bu durumun sanatçıyı zorladığı, yordduğu ve yavaşlattığı düşünülmektedir. Metal veya taş cinsi bir malzeme üstüne işlenen askeri kamp planı, dairesel işlenmesi, beraberinde bazı ölçümlerin yapılması, simetrinin kullanılması ve estetik açıdan göze hitap etmesi gerekmektedir. Kamp duvarının merkezden eşit uzaklıkta olacak şekilde kamp alanını çevrelememesi, bazı yerlerde içeri veya dışarıya girecek şekilde işlenmesi kampın en başta estetik görünümünü

¹⁶ III. Tiglat-pileser, Sanherib ve Assurbanipal dönemi rölyeflerinde sanatçıların tasvir ettiği düşünülen oval planlı kampların varlığı belirsizdir. Söz konusu askerî kampların arkeolojik olarak tespit edilmemesi kampları daha gizemli kılmaktadır. Kalıntıları günümüze ulaşan daha geç dönem askerî kamplarında da oval planın pek tercih edilmemesi Assur rölyeflerindeki oval planlı askerî kamplara sorgulayıcı bir bakış açısıyla bakmak için yeterli bir neden olduğu düşünülmektedir. Oval planın diğer planlara göre vazgeçilmeyecek avantajları bulunsaydı, daha sonraki dönemlerde birçok uygarlık tarafından yaygın bir şekilde kullanılması gerekirdi. Roma Dönemi askerî kampların planları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Costa García, José Manuel. "Roman Camp and Fort Design in Hispania: An Approach to the Distribution, Morphology and Settlement Pattern of Roman Military Sites during the Early Empire". in: C. S. Sommer, S. and Matešić (eds.). *Limes XXIII. Proceedings of the 23rd International Limes Congress in Ingolstadt 2015*. (2018): 986-998; Jones, Rebecca H. (2012). *Roman Camps in Britain*. Gloucester: Amberley Publishing, 2012, Fig. 3-6; Jones, Rebecca H. "What is a camp". in: N. Hodgson, P. Bidwell and J. Schachtmann (eds.). *Roman Frontier Studies 2009. Proceedings of the XXI International Congress of Roman Frontier Studies (Limes Congress)*. (2017): 523.

¹⁷ Arkaik ve Klasik Dönem Grek Sanatındaki mimari plastik ve vazolardaki betimleme ile resim alanının ilişkisi üzerine ayrıntılı bilgi için bkz. Özcan, Fikret. Über die Bedeutung des Bildfeldes in der Bauplastik. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları*. no.1, (2012): 189-199.

olumsuz yönde etkileyecektir. Assur kamp rölyeflerinde yatay panellere ayrılarak sahnelerin işlenmesi yaygın bir kullanımdır. Askerî kampların oval bir planda işlenmesinin yatay ekseninde dairesel bir şekle göre daha geniş alan sağlamaktadır. Askerî kamp kabartmalarında işlenen figürler ve diğer bütün unsurlar genellikle yatay bantlar ile iki ve dört sıra haline verildiği için betimlenmesi istenilen kompozisyon için yeterli bir alan elde edilmekteydi. Bu sayede kampın boyutu dikey yönde dar tutularak kampın dışındaki alanda işlenecek tasvirler için de yer açılmaktaydı. Uzun ve birbirinin devamı niteliğindeki sahneler, dairesel planlı bir kamp kabartmasında verildiğinde sanatçının yer seçimi için kampın merkezi veya merkezine yakın kısımları seçmek zorundadır. Çünkü dairenin şekli nedeniyle dairesel planlı bir kamp yatay bantlara ayrıldığında kampın yukarı ve aşağı kısımları daralacağı için buralara yerleştirilen figürler; küçük, çömelmiş, eğilmiş veya oturmuş vaziyete yapılmalıdır. Balawat Kapısı tunç şeritlerinde dairesel kamp kabartmalarının alt ve üstten şeritler ile sınırlandırılması sonucunda sanatçının yaşadığı sorunlara, ilgili kamp kabartmalarında değinilecektir. Yukarıda sayılan nedenlerden dolayı Assur kamp kabartmalarında bu durum sanatçılar tarafından tecrübe edildikten sonra dairesel planın yerini, oval plan almış olabilir.

Assur rölyeflerinde işlenen en eski kamp planı, dairesel planlıdır (Şekil 1e).¹⁸ Dairesel planlı kamp geleneği, III. Salmanassar ile devam etmiştir. III. Salmanassar dönemindeki dairesel kamplar yedi, kare planlı kamplar dört ve dikdörtgen planlı askerî kamplar 10 örnek ile temsil edilmektedir.¹⁹ III. Salmanassar, üç farklı kamp inşasını gerçekleştiren tek Assur kralıdır. Kralın bu şekilde bir uygulamaya gitmesinin kronolojik bir nedenle açıklanmayacağı düşünülmektedir. Vidal'in²⁰ kampların plan ve kronolojisine yer verdiği tablo çalışmasında III. Salmanassar'ın aynı yılda farklı kamp planlarını tercih ettiği anlaşılmaktadır. III. Salmanassar'ın birden fazla askerî kamp planında inşaat programına başvurmasında birçok faktörün

¹⁸ Orta Assur Dönemi krallarından I. Salmanassar (MÖ 1274-1245)'ın yazıtında, Qutulara karşı yapacağı savaşta en iyi savaş arabalarını askerî kampından tedarik ettiği bilgisine yer verilmiştir. RIMA 1 A.0.77.1: 88-97. Bu bilgiden yola çıkılarak Yeni Assur Dönemi'nden önce de Assurlularda askerî kampların varlığına ulaşılabilir.

¹⁹ Schachner ve Vidal çalışmalarında Balawat Kapısı bronz bantlarında dört tip askeri kamp planı olduğuna yer vermişlerdir. Ancak Balawat Kapısı kamplarını tasvir eden sanatçıların dairesel kampları, rozet bezemeli ince şeritlerin arasına ortalayamaması sonucunda araştırmacıların yanıldığını savunmaktayız. Schachner, Andreas. *Bilder eines Weltreichs, kunst- und kulturgeschichtliche Untersuchungen zu den Verzierungen eines Tores aus Balawat (Imgur-Enlil) aus der Zeit von Salmanassar III, König von Assyrien*. Subartu 20. Turnhout: Brepols, 2007, Tab.36; Vidal, Jordi. "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 20.

²⁰ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 20.

etkili olduğu tahmin edilmektedir. Böyle bir seçime gidilmesinde topoğrafya, taktik,²¹ kampın inşaatında rol oynayan kişilerin deneyimi ve tercihi, zaman, kampın güvenliği, seferin kapsamı ve muhtemel süresi, kamp inşasının ekonomik boyutu, düşmanın sayısal çoğunluğu, gücü ve donanımı etkili olmuş olabilir.

II. Assurnasirpal döneminde görülen dairesel planlı askerî kamp planına, III. Salmanassar döneminde kare ve dikdörtgen planın eklendiği öğrenilmektedir. Yazılı belgelerde kampların planı hakkında bir bilgi mevcut olmadığı için kampların en erken örnekleri gizemli kalmıştır. Tasvirli sanat eserlerinde II. Assurnasirpal'in²² devrinden önce askerî kampların ele geçmemesi nedeniyle Assur askerî kampların gelişimi hakkındaki bilgiler II. Assurnasirpal ve sonrasındaki tasvirler ile yorumlanabilmektedir. II. Assurnasirpal (MÖ 883-859) ve II. Assur-ubalit (MÖ 611-?) aralığında tahtta çıkan Assur kralları içerisinde III. Salmanassar (MÖ 858-824), III. Tiglat-pileser (MÖ 744-727), Sanherib (MÖ 704-681) ve Assurbanipal (MÖ 668-627) devrine tarihlenen rölyeflerdeki askerî kamplara ulaşılmaktadır. Söz konusu bu kralların dönemine tarihlenen rölyefler yorumlanarak kampların plan açısından gelişimleri değerlendirilebilir.

III. Tiglat-pileser dönemi ve sonrasındaki kamplarında, dairesel kamplar yaygınlık kazanmıştır. Kamplarda dikdörtgen ve kare plan, dezavantajlarıyla tecrübe edildikten sonra yerini dairesel plana bırakmış olması kuvvetle muhtemeldir. Kare ve dikdörtgen plana sahip kamplarda dört köşenin bulunması dezavantajlı bir durum olarak yorumlanmaktadır. İki yöne bakan köşeler, savunma açısından zayıflık yaratmakta ve savunmacıları bu köşeleri kontrol etmek zorunda bırakmaktadır. Ancak dairesel kamplarda köşelerin bulunmaması bu sorunları ortadan kaldırmaktadır.²³ Balawat kabartmalarındaki bazı dikdörtgen ve kare planlı kamplarda²⁴ köşe sorunlarına çözüm bulunmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir. Kampların köşe yapan kısımlarına, kuleler eklenerek savunma açısından bu zayıflık için çözümler aranmıştır.

A. Elayi ve J. Elayi, daire ile karenin çevre uzunlukları ve alanları üzerine yaptığı hesaplamalarla iki önemli sonucu ulaşmıştır. Birincisi, dairenin alanının, karenin alanına oranlanmasıyla; dairenin kareden yaklaşık

²¹ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 21.

²² Layard, Austen Henry. *The Monuments of Niniveh*. London: John Murray, 1853, Pl. 30.

²³ Micale, Maria Gabriella and Davide Nadali. "The Shape of Sennacherib's Camp: Strategic Functions and Ideological Space". *Iraq* 66, (2004): 164.

²⁴ King, Léonard W. *Bronze Reliefs from the Gates of Shalmaneser, King of Assyria B.C. 860-825*. London: Printed by order of the Trustees, 1915, Pl. VI, Pl. XII, Pl. XXXVI, Pl. XLII, Pl. LX.

%27 daha fazla alana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Diğer sonuç ile karenin çevresinin, dairenin çevresine oranlanması ile karenin daireden yaklaşık %13 daha fazla çevre uzunluğuna sahip olduğuna ulaşılmaktadır. A. Elayi ve J. Elayi, yine aynı yayında yukarıda yer verilen sonuçlardan yararlanarak Sanherib dönemi kampların daha kısa çevre uzunluğuna ve daha fazla alana sahip olduğunu düşünmektedir. Daha kısa çevre uzunluğu sayesinde askerler, daha az sayıda nöbet tutacak ve daha fazla sayıda asker dinlenebilecekti. Daha geniş kamp alanı, insan ve ekipman için daha fazla alan sağlayabilecekti.²⁵ Bu hesaplamalar göz önünde bulundurularak kare ve dairesel planın birbirine göre avantaj ve dezavantajlarına yeni yorumlar eklenebilir. Karenin daha fazla çevre uzunluğuna sahip olması nedeniyle inşa edilen askerî kampların savunma duvarı da daha uzun olacaktır. Bu açıdan bakıldığında kare planlı kampın uzun olan savunma duvarına, daha fazla kule ve mazgal dışlarının eklenmesi ekonomik açıdan kampın maliyetini artıracaktır. Kare planlı kampların inşa sürecinde iş gücüne de daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Yukarıda yer verilen nedenlerden dolayı III. Tiglat-pileser'den itibaren dairesel planlı kampların daha avantajlı olduğu deneyimlenmiş olmalıdır. III. Tiglat-pileser'den sonra kampların inşaat programında dairesel kampların yerini alması bu savı desteklemektedir.

Dairesel Planlı Askerî Kamplar

Balawat kabartmalarındaki askerî kamp tasvirlerinde çevrenin ve kampın içindeki faaliyetlere çok sınırlı yer verilmiştir. Bunda tasvirlerin bronz üzerine işlenmesinin zorluğu ve şeritlerin dar olması gibi nedenler etkili olmuş olabilir (Tablo 1).²⁶

Kalhu Kuzeybatı Sarayı'ndan ele geçen II. Assurnasirpal dönemine tarihlendirilen kamp kabartması dairesel planlıdır (Şekil 1e). Kademelendirilmiş mazgal dışları ile donatılan 13 kule, kamp alanını kuşatan duvarı desteklemektedir. Kuleler, yaklaşık eşit aralıklar ile yerleştirilmiştir ve aşağı kısımda birbirine yakın mesafede tasvir edilmiştir. Kamp alanını dört bölüme ayıran unsurun ne olduğu şüphelidir. Fales ve Rigo,²⁷ bunların yol olabileceğini işaret etmektedirler. Söz konusu unsur, yol olması durumunda askerî kampta, dört kapı açıklığının olması gerekmektedir; ancak rölyefte

²⁵ Elayi, Alain & Elayi, Josette. "Sennacherib's choice of circular/elliptical military camps". *Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires*. 2022 (2), (2022): 162.

²⁶ Balawat Kapısı'nın bronz bantları, 26-27 cm yüksekliğindedir. Bantlarda iki frize yer verilmiştir. Frizleri sınırlayan rozet bezemeli ince şeritler nedeniyle sahnelerin işlendiği alan daralmıştır. Bu nedenle tunç bantlara işlenen askerî kampların yüksekliği 15 cm'nin oldukça altındadır. Balawat Kapısı bronz bantları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Curtis, John, et al. *The Balawat Gates of Ashurnasirpal II*. London: British Museum Press, 2008, 12.

²⁷ Fales ve Rigo, "Everyday life and food practices in Assyrian military encampments", 419.

böyle bir ayrıntıya yer verilmemiştir. Sanatçı, tasvir alanının sınırlı olması ve ön plana çıkartmak istediği ayrıntılar nedeniyle kapılara yer vermemiş olabilir. Yeni Assur Dönemi'ndeki en eski kamp kabartması olduğu için bazı detayların eksik veya yanlış verilmesi yorumlar arasında değerlendirilebilir. Yukarıda bahsi geçen unsurun, kamp alanında önemli yer tutan dört sahneyi ayırmak amacıyla işlendiği söylenebilir. Sanatçı, sadece genel hatlarıyla kuleli duvarın çevrelediği kamp alanını işledikten sonra, ana sahneye odaklanmış olmalıdır (Şekil 1e). Çünkü bu dört sahnede askerî kamptaki yaşam döngüsünün arka planına atıf yapılmaktadır.

Assur kamplarında farklı meslek grubuna ait birçok insan bulunmaktaydı ve beslenme faaliyetleri ile ilgili uzman personellerin görevleri mevcuttu.²⁸ Kampın sağ üst kısmında ayakta duran hadım, sağ eliyle yelpaze gibi bir objeyi tutmaktadır. Onun ilerisinde bulunan ve tabure üstünde oturur vaziyetteki diğer hadım yer almaktadır. İki hadım arasında ayakları hayvan ayağı biçimde yapılmış bir masa bulunmaktadır. Sol üstteki sahnede elinde yelpaze tutan figürün önünde, günümüzdeki servis masalarına benzeyen bir masa yer almaktadır. Masanın üzerinde ve bölmelerinde şişe biçimli kaplar bulunmaktadır (Şekil 1e).²⁹ Rölyefin sağ alt kısmında uzun sakallı bir figür, hafifçe eğilerek, dikdörtgen ya da silindirik biçimli fırının içine fırıncı küreği ile ekmek yerleştirmektedir. Kamp alanının sol alt kısmında yine yemek ile ilgili bir sahne işlenmiştir. Uzun elbise giymiş hadım ve konik başlıklı biri tarafından bel hizalarının altında kalan bir masada kasaplık faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.³⁰ Kamp alanının dışında, atın bakımı, atların beslenmesi ve Assurlu asker eşliğinde dört tutsağın getirilişi tasvir edilmiştir.³¹

Dairesel planlı diğer askerî kamp kabartmaları, benzer konuların işlendiği Balawat Kapısı'nın tunç bantlarından bilinmektedir. III. Salmanassar saltanatının ikinci yılına (MÖ 857) tarihlenen askerî kamp kabartması, bronz bantın üstteki frizinin devamı olan Dabigu kentinin ele geçirilmesi ile ilişkisi kurulmaktadır (Şekil 3).³² Kabartmada, dışarıya doğru belirgin şekilde taşan

²⁸ Kamplarda yer alan *LÚ.NNDA* (fırıncı), *nuhatimmu* (aşçı) ve *tābiḫū* (kasap) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fales ve Rigo, "Everyday life and food practices in Assyrian military encampments", 422-423.

²⁹ Fales ve çalışma arkadaşı, bu sahneyi içkinin fermentasyonu olarak yorumlamıştır. Bkz. Fales ve Rigo, "Everyday life and food practices in Assyrian military encampments", 419, 422-424; Layard, *The Monuments of Niniveh*, 4.

³⁰ Fales ve Rigo, "Everyday life and food practices in Assyrian military encampments", 424.

³¹ Sahne ilgili daha fazla bilgi için bkz. Layard, *The Monuments of Niniveh*, 4; Micale and Nadali, "The Shape of Sennacherib's Camp: Strategic Functions and Ideological Space", 172.

³² Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 11.

sekiz kuleli bir kamp tasvir edilmiştir. Geçişlerin iki yarıya ayırdığı kampın üst ve alttaki duvarına dört kule yerleştirilmiştir. Kuleler, kampın savunma duvarı üzerine geliş güzel yerleştirilmiştir. Kampın üzerindeki kapıların her iki yanına konumlandırılan kapı kuleleri, diğer kulelerden daha büyük boyutlu tasvir edilmiştir. Üst kısmı sivri mazgal dişlerine, sadece kulelerde yer verilmiştir. Her kulenin üzerindeki mazgal dişinin üç adet olmasının sembolik olduğu düşünülmektedir. Özellikle girişleri koruyan kuleler daha büyük boyutlu olduğu için burada mazgal dişi sayısının da daha fazla olması gerekmektedir. Alt kısımda ise dizlerinin üstüne çökmüş iki kişinin beslenmede kullanılan bir malzemeyi hazırlamaktadır. Bu sahne, günlük hayattan faaliyetler olarak değerlendirilmektedir.³³

III. Salmanassar dönemine ait bir diğer kamp kabartmasının Urartu coğrafyasında (Suginia) kurulduğu kabul edilmektedir (Şekil 4). Bandın üzerindeki yazıtta, III. Salmanassar'ın, Suginia kentini ele geçirdiği kaydedilmiştir.³⁴ Yazıttaki bilgiler ışığında, III. Salmanassar'ın kampının, Suginia kentinin yakınlıklarına kurulduğu kuvvetle muhtemeldir. Askerî kampın iki bölüme ayrılan savunma duvarının her bir yarısı üzerinde dörder adet olmak üzere toplamda sekiz adet kule bulunmaktadır. Gelişi güzel bir şekilde konumlandırılan kuleler, üst kısmı sivri mazgal dişleri ile güçlendirilmiştir. Askerî kamp, III. Salmanassar'ın diğer dairesel planlı kampları gibi sade bir şekilde tasvir edilmiştir. Bronz üstüne işlemenin getirdiği zorluk dolayısıyla kuleler, geliş güzel bir şekilde yerleştirilmiştir. Askerî kampa girişin sağlandığı iki kapı, kuleler ile güçlendirilmiştir. Bu geçişler, sanatçı tarafından karşılıklı bir biçimde ortalanmamıştır.

III. Salmanassar saltanatının birinci yılına tarihlenen askerî kamp kabartması,³⁵ Hazazu kenti yakınlıklarında kurulan askerî kampı betimlemektedir (Şekil 5).³⁶ Kampın duvarı üzerine 12 kule yerleştirilmiştir. Kampı kuşatan duvar iki geçiş ile yaklaşık iki yarıya bölünmüştür. Kampın yarıdaki duvarı yedi ve aşağı bölümdeki duvarı beş kuleyle desteklenmiştir. Kademelendirilmiş mazgal dişlerine sahip kuleler, duvara geliş güzel yerleştirilmiştir. Yeni Assur Dönemi başkentlerinde varlığına kesin olarak ulaşılan mazgal dişi tipini kademelendirilmiş mazgal dişleri oluşturmaktadır. Assur kentlerinden yansımaları sahip askerî kamplarda da kademelendirilmiş

³³ Schachner, Andreas. *Bilder eines Weltreichs, kunst- und kulturgeschichtliche Untersuchungen zu den Verzierungen eines Tores aus Balawat (Imgur-Enlil) aus der Zeit von Salmanassar III, König von Assyrien*, Subartu 20. Turnhout: Brepols, 2007, 129.

³⁴ King, *Bronze Reliefs from the Gates of Shalmaneser*, 21; RIMA 3 A.0.102.2: i 23b-24; RIMA 3 A.0.102.64.

³⁵ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 10.

³⁶ Morello, *Fortificazioni di Frontiera di Epoca Neo-Assira*, 338.

mazgal dişlerinin görülmesi bu tip mazgal dişlerinin askerî kamplardaki varlığı konusunda önemli bir kanıt sunmaktadır. Balawat Kapısı bronz bantlarında işlenen askerî kamp kabartmalarındaki farklı mazgal diş tipleri, kamp kabartmalarının farklı sanatçılar tarafından yapıldığı yönünde ikna edici noktaları vermektedir.³⁷ Karşılıklı duran iki kapıdan, kamp alanına giriş sağlanmaktadır. Kapıları koruyan kulelerin, kapıdan uzakta yapılması dikkati çekmektedir. Kulelerin kapılardan uzakta konumlandırılması güvenlik açığı oluşturması sebebiyle kamp tasvirinin bir zamanlar hizmet veren askerî kampı, eksik yansıttığı düşünülmektedir. Kampın içinde yer alan kraliyet çadırının önündeki görevli, savaş teçhizatı kuşanmış ordunun kamptan ayrılışını izlemektedir. III. Salmanassar'ın burada olduğu gibi dairesel planlı diğer askerî kamplarda da kamp alanı içinde tasvir edilmemesi nedeniyle, kralın savaş alanına gitmediği sonucuna ulaşılabılır. Sanatçı, bu kabartmayı rozet bezemeli ince şeridin arasına ortalama bir sorun yaşamış gibi görmektedir. Bu nedenle sanatçı; üst kısımda kalan kuleleri, amaçladığı şekilde işlerken, aşağıda kalan kuleler için ayırdığı alan yetersiz kalmış ve kuleleri çok alçak vermek zorunda kalmıştır. Assur kralı III. Salmanassar saltanatının ikinci yılına tarihlendirilen bir diğer kamp kabartması, Suriye coğrafyasında yer alan bir kentin yakınlarında kurulan askerî kampı betimlediği tahmin edilmektedir (Şekil 6).³⁸ Kabartmanın yüzeyindeki tahribat nedeniyle, detaylar iyi bir şekilde seçilememektedir. Dairesel planlı kampın, savunma duvarı üzerine sekiz kule yerleştirilmiştir.³⁹ Savunma duvarından taşan kuleler, üst kısmı sivri mazgal dişleri ile donatılmıştır. Kampın kapı kuleleri, diğer kulelerden daha büyük boyutlu bir şekilde işlenmiştir. Askerî kampın merkezinden geçen yol, kampı iki eş parçaya ayırmıştır. Daha önce de değinildiği gibi, sanatçı yine dairesel planlı askerî kampı, bronz şeride işlerken, kampı ortalama başarılamamıştır. Bu nedenle askerî kampın hem kule ayrıntıları işlenmemiş hem de dairesel planlı askerî kamp, oval bir görünüm almıştır. Bu gibi sorunlar nedeniyle III. Tiglat-pileser dönemiyle beraber askerî kampların kabartmalara işleme dairesel planın terkedilmiş olabileceği düşünülmektedir.

³⁷ Assur mazgal dişlerinde hâkim tipi, kademelendirilmiş mazgal dişleri oluşturduğu kazılardan kesin olarak bilinmektedir. Bunun aksine tasvirli sanat eserlerinde farklı mazgal diş tiplerinin ortaya çıkmasında çeşitli sebepler etken olmaktadır. Yeni Assur Dönemi mazgal dişleri hakkındaki tartışma için bkz. Günce, *Assur Askerî Mimarisi*, 59-65, 264-265.

³⁸ Schachner, *Bilder eines Weltreichs*, 123, 130; Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 12.

³⁹ Toplam kule sayısına, kampın üst kısmındaki tahribat nedeniyle korunamayan iki kule de eklenmiştir.

Dairesel planlı bir diğer askerî kamp kabartması, III. Salmanassar'ın Suriye seferlerinden birini konu almaktadır.⁴⁰ Kamp, III. Salmanassar saltanatının 11. yılına (MÖ 848) tarihlendirilmektedir.⁴¹ Kompozisyonun askerî kamp sahnesinin yarısından fazlası korunmuştur. Askerî kampın alt ve üst kısımları, bronz bandın ince şeritleri arasında kalması nedeniyle bu kısımlardaki ayrıntılar, sanatçı tarafından gerçeğinden uzak bir şekilde verilmiştir. Sanatçı dairesele olarak planladığı kampı, iki şerit arasına ortalayamadığı için oval bir şekilde vermek zorunda kalmıştır. Bu nedenle betimlemek istediği unsurları amaçladığı doğrultuda işleyememiştir. Kamp duvarının aşağı bölümüne yerleştiremediği kuleler bu durumun kanıtlar niteliktedir. Belirtilen sebeplerden dolayı ilgili kampta betimlenen kule sayısı, net olarak verilmeyecektir; ancak Schachner (Şekil 7b)'in çiziminde dokuz kule görülmektedir. Kulelerin mazgal dişleri, üst kısmı sivri mazgal dişleri tipindedir. Kuleler, farklı sanatçıların elinden çıkmış gibi farklı boyut ve biçimlerde işlenmiştir. Dairesel planlı kampa geçişin sağlandığı kapılara ve ayrıca yola yer verilmemesi sanatçının bir diğer teknik kusuru olarak sayılabilir. Askerî kamp tasvirinin sağındaki atlar ve kraliyet çadırı, II. Assurnasirpal'in kabartması ile kuvvetli benzerlikler göstermektedir (Şekil 1e).⁴²

III. Salmanassar saltanatının 11. yılına (MÖ 848) tarihlendirilen dairesele planlı askerî kamp kabartması, Balawat Kapısı bronz şeritlerine işlenmiştir (Şekil 8).⁴³ Önceki kabartmada olduğu gibi söz konusu bu kabartma, Hamat yakınlarında kurulmuş bir askerî kampı temsil ediyor olabilir.⁴⁴ III. Salmanassar dönemine ait diğer dairesele planlı kamp tasvirlerindeki gibi kulelerin üst kısmı sivri mazgal dişleriyle donatılmıştır. Üst kısmı sivri mazgal dişlerinin askerî kamp kabartmalarında görülmesinde, sanatçıların tercihinin etkili olduğu düşünülmektedir. Kampın en az beş kule ile desteklendiği görülmektedir.⁴⁵

III. Salmanassar dönemi, başka bir kamp kabartması, Hamat seferine atıfta bulunmaktadır.⁴⁶ Askerî kampın çiziminde üst kısmı sivri mazgal dişlerine sahip beş kuleye yer verilmiştir (Şekil 9). Kampa giriş, kamp duvarının sağ ve soluna karşılıklı olarak yerleştirilmiş iki kapıdan

⁴⁰ Morello, *Fortificazioni di Frontiera di Epoca Neo-Assira*, 340.

⁴¹ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 18.

⁴² Morello, *Fortificazioni di Frontiera di Epoca Neo-Assira*, 340.

⁴³ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 18.

⁴⁴ King, *Bronze Reliefs from the Gates of Shalmaneser*, 34.

⁴⁵ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 18.

⁴⁶ Curtis, John, et al. *The Balawat Gates of Ashurnasirpal II*, 14; Vidal, Jordi. "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 19.

sağlanmaktadır. Soldaki girişin kapı kuleleri, girişin her iki yanında işlenirken; sağdaki girişin kapı kuleleri girişin uzağına yerleştirilmiştir. Bu nedenle kampın sağ girişinde güvenlik açığının oluşmasına yol açtığı söylenebilir. Kampın alt kısmında tasvir edilen iki kişiden sağdakinin yayı onardığı tahmin edilmektedir.⁴⁷ Sanatçı tarafından dairesel planlı tasarlanan askerî kamp, Balawat Kapısı bronz bantlarında işlenen diğer örneklerdeki gibi askerî kamp, şeritlerin arasında düzgünce ortalananmadığı için askerî kampın savunma duvarının yukarı ve aşağıdaki sınırları işlenememiştir. Kampın planını doğru olarak yansıtan dairesel biçim, oval bir görünüm almış ve savunma duvarının üstüne betimlenmesi planlanan kulelere yer verilmemiştir.

II. Assurnasirpal'le başlayan ve oğlu III. Salmanassar dönemiyle sayıları artan dairesel planlı askerî kamplar, III. Tiglat-pileser ile beraber yaygınlaşmış ve sonraki krallar tarafından da değişmeden kamp planı olarak kullanılmıştır.⁴⁸ III. Tiplat-pileser'in kamp tasvirlerinde, betimlenen alanın askerî kamp olduğu yönünde daha ikna edici detaylara ulaşılabilmektedir. Bunlar arasında sayılabilecek en önemli unsur, normal askerler ve rütbeli askerlere ait çadırlardır. Hâlâ doğal çevrenin kabartmalarda işlendiği söylenemez.

III. Tiglat-pileser dönemine tarihlenen askerî kampın savunma duvarı, üst kısmı sivri mazgal dişlerine sahip 18 kule (± 2) ile desteklenmiştir (Şekil 10). Kamp tasvirinin üst ve alt kısmında kemerli birer kapı bulunmaktadır. Kulelerle korunan kapı, iki kanatlıdır. Kapıların iki kanatlı olması genişlikleri konusunda ipucu sağlamaktadır. Geniş kapıların tercih edilmesinde, savaş arabaları ve diğer arabaların trafik akışının etkili olduğu düşünülmektedir. Dış dünya ile fiziksel bağlantının sağlandığı kapılar, askerî kamplar için de birer zayıf nokta niteliğindedir. Kamp kapılarında kullanılan geçiş sistemleriyle ilgili bilgiler mevcut değildir ve bu kapıların birden fazla eş bölmeli sisteme sahip "dolambaçlı kapılar" olarak ifade edilebilen Yeni Assur kent kapılarına benzerliği kanıtlanamamaktadır.⁴⁹ Ancak yazıtlardan (ND 2666) sağlanan bilgilerden yola çıkarak müstahkem yapılarda kilitleme sisteminin kullanıldığı bilinmektedir.⁵⁰ Savunma sistemleriyle donatılan askerî kampların kapılarında da düşman saldırıları karşısındaki zayıflıkları ortadan kaldırmak için kilitlenebilir kapıların kullanılmış olması muhtemeldir. Çünkü sadece kapılara

⁴⁷ Schachner, *Bilder eines Weltreichs*, 129.

⁴⁸ Kabartmalarda oval planlı işlenen askerî kamplar, Yeni Assur Dönemi'ndeki dairesel planlı olduğu düşünülen askerî kampları temsil ettiği için bütün oval görünümlü askerî kamplar, dairesel planlı askerî kamplar başlığı adı altında verilecektir.

⁴⁹ Yeni Assur Dönemi kapıları hakkında detaylı bilgi için bkz. Günce, *Assur Askerî Mimarisi*, 130-170, 266-267.

⁵⁰ Parker, "Garrisoning the Empire", 79-80.

yerleştirilen kulelerle düşmanın içeriye sızmasının engellenemeyeceği bilinmektedir. Ayrıca açık bırakılan kapılardan içeriye girecek yabancı hayvanların da önemli bir tehlike oluşturacağı ortadadır. Bu nedenle her koşulda Assur askerî kamp kapılarının kilitlenme sistemiyle donatılması beklenebilir.

Kapıların hâricinde, kampın merkezinde bir yol geçmektedir; ancak geçişlere giden yolun sonlandığı iki tarafta da kapıların detayları işlenmemiştir. Yolun üst kısmında diğer çadırlarla biçimsel farklılık gösteren ve daha büyük boyutlu olan bir çadır yer almaktadır. Çadırın hemen sağında uzun direklere tutturulmuş disk biçimli ve püsküllü iki standart mevcuttur.⁵¹ Tasvirli sanat eserinde doğal çevre ile ilgili herhangi bir ayrıntıya yer verilmemiştir.

III. Tiglat-pileser dönemine ait bir diğer kamp kabartmasının önemli bir kısmı tahrip olmuştur (Şekil 11).⁵² Kamp duvarı üzerine eşit aralıkta yerleştirilen 14 adet kulenin üst kısmı sivri mazgal dişleri ile desteklenmiştir. Kulelerin yanı sıra kamp duvarı da ayrıca mazgal dişlerine sahiptir. Dairesel planlı kampın merkezinden bir yol geçmektedir. Yol nedeniyle kampın en az iki kapısının olduğu söylenebilir. Kamp kabartmasının korunan kısmından, kapının kulelere sahip olduğu görülmektedir. Kamptaki en önemli sahne yolun altında yer almaktadır. III. Tiglat-pileser, süslü tahtı üzerinde oturur vaziyettedir.

Dairesel planlı bir diğer askerî kamp, Horsabad kentinde ele geçmiştir (Şekil 12). Çalışma kapsamında incelenen Assur kamplarından en önemli farkı, kral ünvanı taşımayan bir Assurlu yöneticiye ait olmasıdır.⁵³ Kampın duvarı, belli aralıklar ile yerleştirilmiş 16 (± 2) kule ile desteklenmiştir. Kampın duvarı ve kuleleri mazgal dişlerine sahiptir. Kampın merkezinden geçen yol nedeniyle; kamp alanına girişin sağlandığı iki kapının olması

⁵¹ Yeni Assur Dönemi standartlarının kullanımı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Stillman and Tallis, *Armies of the Ancient Near East 3000 BC to 539 BC.*, 203.

⁵² III. Tiglat-pileser dönemine ait orijinali kayıp bir askerî kamp kabartma parçasının çiziminde, kraliyet çadırının kurulmasına yer verilmesi nedeniyle farklı bir örneği oluşturmaktadır. Kabartma çok az korunduğu için kompozisyonun geriye kalan bölümü bilinmemektedir. Kabartma hakkında daha fazla bilgi için bkz. Barnett, Richard D. and Falkner, Margeret. *The Sculptures of Assur-nasir-apli II (883-859 B.C.), Tiglath-pileser III (745-727 B.C.), Esarhaddon (681-669 B.C.) from the Central and South-West Palaces at Nimrud*. London: British Museum, London: 1962, 13, Pl. LIII.

⁵³ Akyüz, *Asur Ordusu*, 223; Reade, Postgate'in yorumunu dikkate alarak 'tak'-[lak...] ifadesi ile Taklak-ana-Bel isimli yöneticiye atıfta bulunmaktadır. Reade, Julian Edgeworth. "Sargon's Campaigns of 720, 716 and 715 B.C.: Evidence from the Sculptures". *JNES* 35, (1976): 98-99.

gerekmektedir. Kamp alanını iki bölüme ayıran yolun üzerinde yukarıda bahsedilen yazıt işlenmiştir.⁵⁴

Dönemin zenginliği, gerçekçilik ve estetik açısından en önemli askerî kamp kabartmaları, Sanherib döneminde görülmektedir. Sanherib'in kamplarında, kralın kendisi, vezirler, yöneticiler, rahipler, rütbeli asker ve diğer askerler, görevliler, hizmetçiler, kraliyet çadırı, asker çadırlarının içi, kullanılan malzemeler, doğa tasvirleri, ritüeller ve günlük hayattan diğer kesitler tasvir edilmiştir. Kamp alanı, birden fazla banda bölünmüş şekildedir ve bantlarda farklı konulara yer verilmiştir. Kampın üst bandında ve çoğu zaman sol üst köşesinde rahipler eşliğinde bir ritüel,⁵⁵ merkezde vezirler ya da rütbeli askerlerin beraberinde tutsak veya ganimetlerin getirilişi, en alt bantta da konik ve dikdörtgen biçimli çadırlar betimlenmiştir.

Ninive Güneybatı Sarayı taht odasından ele geçen dairesel planlı bir askerî kamp kabartmasında kampın kurulduğu alan, ağaçlık ve dağlık bir alanı işaret etmektedir (Şekil 13). Kamp duvarı, belirli aralıklarla yerleştirilmiş en az 24 kule ile desteklenmiştir. Kamp duvarı ve kuleler, üst kısmı sivri mazgal dışlarına sahiptir. Kabartmada kampa girişin sağlandığı kapılar tasvir edilmemiştir; ancak kralın kabul ettiği grubun geliş yönünden yola çıkılarak kamp duvarının sol kısmında bir kapının olması gerekmektedir. Askerî kampın odak sahnesini, merkeze yerleştirilen Sanherib oluşturmaktadır. Sanherib ve büyük çadırın üzerinde yer alan yazıtta “*Assur kralı Sanherib'in kampı*” yazmaktadır.⁵⁶

Güneybatı Sarayı'nda ele geçen kamp kabartması dairesel planlıdır (Şekil 1b). Kamp duvarı, 24 kule ile desteklenmiştir. Duvar ve kulelere, üst kısmı sivri mazgal dışları eklenmiştir. Burada görülen kulelere yerleştirilmiş pencere, hava delikleri veya atışların yapıldığı açıklıklar, Dönemin askerî kamp tasvirlerinde görülen yaygın bir uygulama değildir. Kampın merkezinde geçen yol, sahneyi ikiye bölmektedir.

Assur kralı Sanherib dönemine tarihlenen dairesel planlı bir askerî kamp kabartmasının üst kısmı tahribata uğramıştır (Şekil 14). Kampın duvarı, kısmen belli aralıklarla yerleştirilmiş kuleler ile desteklenmiştir. Askerî kampı kuşatan duvar ve duvara eklenen kuleler, üst kısmı sivri mazgal dışlarına sahiptir. Kampın merkezinden geçen yol, kampı iki bölüme ayırmıştır. Kampa geçişlerin sağlandığı kapılara yer verilmemiştir. Ancak yol nedeniyle dışarıya açılan en az iki geçişin olduğu söylenebilir. Yolun ikiye böldüğü ve tamamı

⁵⁴ Albenda, *The Palace of Sargon, King of Assyria*, 150.

⁵⁵ Micale and Nadali. “The Shape of Sennacherib's Camp”, 166.

⁵⁶ Barnett, Bleibtreu and Turner, *Sculptures from the Southwest Palace of Sennacherib at Nineveh*, 52.

korunan aşağı yarıdaki duvarın üzerinde 12 kule görülmektedir. Aynı sayıda kulenin yolun yukarısında olduğu düşünülerek, kamp duvarının 24 kule ile güçlendirildiği öngörülebilir.

Ninive Güneybatı Sarayı'ndan ele geçen bir diğer dairesel planlı kamp kabartması, Sanherib dönemine tarihlenmektedir. Önemli bir kısmında tahribat gözlemlenen askerî kamp kabartması, savunma duvarı ile kuşatılmıştır (Şekil 1a). Kamp kabartmasının korunan kısmında, kamp duvarını destekleyen dokuz kule görülmektedir. Kuleler ve kamp duvarı, üst kısmı sivri mazgal dişlerine sahiptir. Yol, askerî kampı, aksenal olarak ikiye bölmektedir. Kampa geçişin sağlandığı açıklık, iki kapı kulesi ile korunmaktadır. Yolun üzerindeki yazıtın tamamı korunmamıştır; ancak "*Sanherib'in kampı*" yazılıdır.⁵⁷

Güneybatı Sarayı Sanherib döneminden bir diğer kamp kabartması, oldukça tahrip olmuştur (Şekil 15). Kampın etrafını kuşatan duvarın üst kısmı, sivri mazgal dişlerine sahiptir. Duvarın kuleler ile desteklendiği yönündeki tek işaret, sol üst köşede kısmen korunan kuledir.

Sanherib'in dairesel planlı askerî kamp kabartmasının kayda değer bir kısmı korunmuştur (Şekil 1c). Kampı kuşatan duvar, 11 kule ile korunmuştur. Duvar ve kuleler, üst kısmı sivri mazgal dişleri ile desteklenmiştir. Kamp alanının en üst bölümünde konik biçimli bir çadır gözlemlenmektedir. Çadırın hemen altında iki rahip eşliğinde ve at koşulmamış savaş arabasının önünde bir ritüel sahnesi işlenmesi kuvvetle muhtemeldir.⁵⁸

Sanherib'e ait bir diğer dairesel planlı askerî kamp rölyefinin üst kısmı tahrip olmuştur (Şekil 1d). Dağlık, ağaçlık bir alanda su kenarına kurulan askerî kamp, tasvir çeşitliliği nedeniyle zengin bir örnektir.⁵⁹ Yarısından fazlası korunan kamp kabartmasında, kamp alanını kuşatan kamp duvarı ve duvarı destekleyen 15 adet kule görülmektedir. Kampın duvarı ve kulelerinde pencere, hava delikleri veya atışların yapıldığı açıklıklar tasvir edilmiştir. Savunma açısından gerekli bir eleman niteliğindeki bu unsurlar bağlamında askerî kampın iyi tahkim edildiği söylenebilir. Kamp duvarına ve kulelere, üst kısmı sivri mazgal dişleri eklenmiştir.

⁵⁷ Morello, *Fortificazioni di Frontiera di Epoca Neo-Assira*, 343.

⁵⁸ Micale ve Nadali, "The Shape of Sennacherib's Camp", 165-166.

⁵⁹ Irmak kenarında, dağlık ve ağaçlık alanda kurulmuş tahkimatlı askerî kamplar, Kral Sanherib'in Güneybatı Sarayı'nda görülmektedir. Kule, mazgal dişleri ve kamp alanını kuşatan savunma duvarıyla iyi tahkim edilmiş Sanherib dönemine tarihlenen dairesel planlı askerî kamplar için ayrıca bkz. Barnett, Bleibtreu and Turner, *Sculptures from the Southwest Palace of Sennacherib at Nineveh*, Pl. 62, 81, 129: No. 190a.

Dairesel planlı askerî kamplar başlığında ele alınan ve Ninive Kuzey Sarayı'ndan ele geçen son iki örnek, Assurbanipal'e aittir. Assurbanipal dönemine ait askerî kamp mimarisindeki en önemli yenilik, kulelerde görülmektedir. Kulelerin yüksekliği düşürülmüştür.⁶⁰ Kamp duvarı ve kuleler hâlâ mazgal dişleri ile desteklenmekte; ancak bunlara yerleştirilen herhangi bir açıklık veya pencereden söz edilemez.

Gadd,⁶¹ Irak Müzesi'ndeki IM 31065 numaralı askerî kamp kabartmasının Assurbanipal'in Elam seferleri ile ilintili olduğunu düşünmektedir. Kamp alanını çevreleyen kamp duvarı üzerinde 10 adet kule yer almaktadır (Şekil 16). Dışarıya doğru taşan kuleler, kamp duvarından bariz bir yüksekliğe sahip değildir.

Assurbanipal'e ait VA 965 numaraya sahip dairesele planlı askerî kamp kabartmasının iki bandı kısmen korunmuştur (Şekil 17). Tasvirler içerisindeki develer nedeniyle, Assurbanipal'in Araplara karşı düzenlediği seferler ile ilişkisi kurulmuştur. Ancak develer, Assur kralları tarafından birçok askerî seferde kullanıldığı için sadece bu ayrıntıya dayanılarak seferin yapıldığı yeri yorumlamak doğru bir yaklaşım olarak değerlendirilmemektedir.⁶²

Gadd, Irak Müzesi'ndeki IM 31065 numaralı eser gibi söz konusu bu kabartmanın da Elam seferlerini gösteren bir dizi sahenin parçaları olduğunu düşünmektedir.⁶³ Kabartmanın korunan kısmı üzerinde, net olarak dokuz adet kule görülebilmektedir. Savunma duvarı ve duvardan taşan kuleler, üst kısmı sivri mazgal dişlerine sahiptir.

Kare Planlı Askerî Kamplar

Balawat Kapısı'nın bronz bantları üzerinde tasvir edilen kare planlı askerî kamplar, II. Assurnasirpal'in dairesele planlı askerî kampından daha geç bir döneme tarihlenen askerî kamp tasvirlerini oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında değerlendirilen kare planlı dört adet askerî kamp kabartması, III. Salmanassar dönemine tarihlendirilmektedir.

Urartu coğrafyasında kurulan kare planlı askerî kamp,⁶⁴ III. Salmanassar'ın üçüncü saltanat yılına (MÖ 858) tarihlenmektedir (Şekil 18).⁶⁵ Kampın kurulduğu coğrafyanın dağlar ile kaplı olduğu, balık pulu şeklinde tasvir edilmiş dağ yükseltilerinden anlaşılmaktadır. Kampın duvarına, dışarıya

⁶⁰ Akyüz, *Asur Ordusu*, 226.

⁶¹ Gadd, Cyril John. "Two Assyrian Observations". *Iraq* 10, (1948): 19-20.

⁶² Gadd, Cyril John. "An Assyrian Camp Scene". *Antiquity* 9, (1935): 209-210.

⁶³ Gadd, "Two Assyrian Observations", (1948): 20.

⁶⁴ Morello, *Fortificazioni di Frontiera di Epoca Neo-Assira*, 339.

⁶⁵ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 13.

doğru taştan 14 kule yerleştirilmiştir. Kuleler, üst kısmı sivri mazgal dişlerine sahiptir. Kamp duvarının köşe yapan kısımlarına yerleştirilen kuleler sayesinde duvar üzerinde bulunan kör noktaların yarattığı sorun ortadan kaldırılmıştır. Kampın yatay eksenine yerleştirilen ve iki kapıyı simgeleyen açıklık, kampı iki eşit parçaya ayırmaktadır. Her kapı, ikişer kapı kulesiyle desteklenmiştir.

III. Salmanassar'a ait bir diğer askerî kamp kabartmasında, kampın içi boş tasvir edilmiştir (Şekil 19).⁶⁶ Askerî kamp, III. Salmanassar'ın hükümdarlığının yedinci yılına (MÖ 852) tarihlenmektedir.⁶⁷ Kampın, Dicle Nehri'nin kaynaklarına yapılan seferler ile ilişkisi olabilir.⁶⁸ Kabartmaya, kampın kurulduğu coğrafya ile herhangi bir ipucu işlenmemiştir. Kamp duvarı, gelişi güzel yerleştirilen ve dışarıya taşan, üst kısmı sivri mazgal dişlerine sahip 13 kule ile desteklenmiştir. Kampın planı gereği çevre duvarı, köşelerde 90°'lik hatları sahiptir. Köşelere yakın noktalara yerleştirilen kulelerle kör noktaların ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Bu kabartmada askerî kampa geçiş, sadece bir kapı ile sağlanmaktadır. Kampa girişin tek kapıyla sağlanması düşman saldırıları karşısında duvar üzerindeki zayıf nokta sayısı azaltılmıştır. Kapının bulunduğu tarafta, kamptan ayrılan birlik betimlenmiştir.

İçerisi boş tasvir edilen askerî kamplar, birbiriyle benzer özellikler göstermektedir (Şekil 19-20). Kamplar boşaltıldıktan sonra, mimarının tahrip edilmeden ayakta bırakılması, sonraki seferlerde tekrar kullanılmak istenmesinden dolayıdır veya zaman kaybı yaratacağından buralara, müdahale edilmemiş olabilir.⁶⁹ Biçimsel özellikleri birbirinin aynısı olan söz konusu kampların küçük farklılıkları arasında duvar köşelerinin keskinliği ve kule sayıları gösterilebilir (Tablo 2). Köşeleri yuvarlatılmış kare planlı askerî kamp, 13 adet kule ile korunmaktadır (Şekil 20). Kamp duvarının köşe yaptığı kör noktalar, kuleler ile donatılarak, savunma zafiyetinin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Kamp duvarından taşan kulelerin, üst kısmı sivri mazgal dişlerine sahiptir. Kampa girişler, iki kapı kulesi ile korunan sağdaki açıklıktan sağlanmaktadır. Birliğin kamptan ayrılışını daha gerçekçi bir şekilde yansıtmak amacıyla birlik, kamp kapısının bulunduğu tarafta tasvir edilmiştir.

⁶⁶ Benzer bir diğer askerî kamp kabartması için ayrıca bkz. (King, *Bronze Reliefs from the Gates of Shalmaneser*, Pl. LIV; Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", Campamento 15, Registro Xb.

⁶⁷ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 15.

⁶⁸ Morello, *Fortificazioni di Frontiera di Epoca Neo-Assira*, 340; Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 15.

⁶⁹ Akyüz, *Asur Ordusu*, 226.

III. Salmanassar dönemine ait bir diğer kare planlı askerî kamp, kamp içinde tasvir edilen görevli ve hizmetçi sayısı nedeniyle kare planlı kamplar içerisinde en kalabalık örneği temsil etmektedir (Şekil 21). Kamp, kralın saltanatının altıncı yılına (MÖ 853) tarihlenmektedir.⁷⁰ III. Salmanassar'ın Adâ ve Pargâ kentini ele geçirdiğini bildiren iki yazıt, kampın kurulduğu yerlerin lokalizasyonu hakkında bilgi sağlamaktadır. Kamp kabartmasında, coğrafya ile ilgili herhangi bir ize ulaşılmamaktadır. Kampın duvarı, üst kısmı sivri mazgal dişli altı kule ile korunmuştur. Kampın dört yönüne birer kapı yerleştirilmiştir. Yukarı ve aşağı kapılarda kapı kuleleri bulunmamaktadır. Kulelerin sayısı ve kampın bazı yönlerinde kulelere yer verilmemesi nedeniyle, kule sayılarının gerçeği yansıtmadığı düşünülmektedir. Söz gelimi kampın geçiş sayısı ve iki geçişinde kapı kulelerinin olmaması nedeniyle savunma açısından iyi tahkim edilmemiş bir askerî kamp olduğu söylenebilir.

Dikdörtgen Planlı Askerî Kamplar

Balawat Kapısı tasvirleri arasında kampın içerisinde kralın tasvir edilmesine, sadece dikdörtgen planlı bir kamp kabartmasında rastlanmaktadır.⁷¹ Bu sahne haricinde kraliyet çadırının önünde bir görevlinin bulunması, yemek hazırlıkları ile ilgilenen kişilerin betimlenmesi benzer sahnelerdir.

Dikdörtgen planlı askerî kamplar içerisinde sadece bir askerî kampın içi boş olarak gösterilmiştir (Şekil 23). Kamp, III. Salmanassar'ın ikinci saltanat yılına (MÖ 857) tarihlenmektedir.⁷² Askerî kamp kabartmasının sol alt köşesinden itibaren ırmağı temsil eden su dalgaları görülmektedir. Kamp duvarının üzerine yerleştirilen 10 adet kule, üst kısmı sivri mazgal dişleri ile güçlendirilmiştir. Kamp duvarının yukarı ve aşağısında üçer ve yanlarına da ikişer adet kule eklenmiştir. Askerî kampın sağ ve soluna kapı kuleleri ile korunan ve kapıyı simgeleyen iki adet açıklık yerleştirilmiştir. Askerî kampın tahrip edilmeden olduğu gibi bırakılmasında, aynı askerî kampın tekrar değerlendirilmesi amaçlanmış olabilir.

III. Salmanassar'ın Urartu coğrafyasında kurduğu askerî kamp, MÖ 859 yılına tarihlenmektedir.⁷³ Kampın kabartması, kule sayıları ile dikkat çekicidir. Söz konusu tasvirli sanat eseri, Balawat Kapısı'nda yer verilen askerî kamplar içerisinde en fazla kuleye sahip kampı temsil etmektedir (Şekil 22), (Tablo 3). Kamp duvarı üzerine yerleştirilmiş 15 adet kule, üst kısmı sivri

⁷⁰ RIMA 3 A.0.102.74; RIMA 3 A.0.102.75; Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 14.

⁷¹ King, *Bronze Reliefs from the Gates of Shalmaneser*, Pl. XX.

⁷² Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 13.

⁷³ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 8.

mazgal dişleriyle desteklenmiştir. Köşeleri yuvarlatılmış kampın kör noktalarına, kulelerin yerleştirilmesi ve dikkat çeken kule sayısı, askerî kampın; güçlü bir rakibin bulunduğu coğrafyada kurulduğunu işaret etmektedir. Düşmanın tehdidi ve askerî kampın kurulduğu noktanın stratejik önemi nedeniyle askerî kampın bu şekilde savunma unsurları ile güçlendirilmesinde etkili olduğu düşünülmektedir. Kampın sağ ve soluna ortalanmış bir şekilde yerleştirilen kapıların, kapı kuleleri ile desteklenmesi, savunma adına alınmış bir diğer önlemdir.

Dikdörtgen planlı diğer kabartmanın, III. Salmanassar'ın Fenike kıyılarına yaptığı sefer ile ilişkisi muhtemeldir. Kabartma, yukarıda yer verilen kralın birinci saltanat yılına (MÖ 858) tarihlenmektedir.⁷⁴ Sağ alt köşesi tahrip olmuş kabartma, Balawat Kapısı'nda tasvir edilmiş dikdörtgen planlı askerî kamplar içerisinde kademelendirilmiş mazgal dişlerine sahip tek kamp kabartmasıdır (Şekil 24). Kabartma tahrip olduğu için kesin kule sayısı bilinmemektedir. Kampın korunan üst yarısında yer alan kule sayısı kadar aşağıda da en az aynı sayıda kulenin olması kuvvetle muhtemeldir.

III. Salmanassar'ın bir diğer dikdörtgen planlı askerî kamp kabartması, kralın altıncı hükümdarlık yılıyla (MÖ 853) ilişkilidir.⁷⁵ Kamp, Adâ yakınlarında kurulmuştur (Şekil 25).⁷⁶ Kampın savunma duvarı, üst kısmı sivri mazgal dişlerine sahip dört kule ile desteklenmiştir. Kamp alanına giriş, üst ve yanlardaki açıklıklardan sağlanmaktadır. Kapı kuleleri, sadece sağ ve solda bulunan kapıların her iki yanına yerleştirilmiştir. Üç geçişin sadece ikisinin kuleler ile korunması, üstteki geçişi, düşman tehdidi karşısında dezavantajlı bir durumu getirmektedir. Sanatçı, kamp kabartmasını bronz bandın ince şeritlerine sıfırlayarak yaptığı için kampın üst kısmındaki kulelerine yer kalmamıştır. Bu ve Balawat Kapısı bronz bantları üzerindeki bazı örneklerde özellikle de dairesel planlı kamp kabartmaları, frizleri sınırlayan rozet bezemeli ince şeritler arasına ortalanmadığı için savunma duvarı ve çoğunlukla kule gibi ayrıntıların işlenmesi mümkün olmamıştır.⁷⁷

Dikdörtgen planlı askerî kamplar içerisinde III. Salmanassar'ın kamp içinde tasvir edildiği tek örneği temsil eden askerî kampın, Dabigu kenti yakınlarında kurulmuş olması kuvvetle muhtemeldir (Şekil 26).⁷⁸ Kamp, III.

⁷⁴ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 10.

⁷⁵ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 15.

⁷⁶ Morello, *Fortificazioni di Frontiera di Epoca Neo-Assira*, 340.

⁷⁷ Sanatçıların etkisiyle oluşan bu durumlar nedeniyle Assur askerî kamplarının kapılarının kuleler ile korunmadığı yorumu yapılmamalıdır. Sanatçılar tarafından Balawat Kapısı bronz bantlarına işlenen kamp kabartmalarının kule ile kapı sayısı ve kamp içinde tasvir edilmeyen çadırlar vb. hususlar yönünden kabartmaların gerçeği yansıtmadığı düşünülmektedir.

⁷⁸ Morello, *Fortificazioni di Frontiera di Epoca Neo-Assira*, 339.

Salmanassar'ın ikinci saltanat yılına (MÖ 857) tarihlenmektedir.⁷⁹ Köşeleri keskin bir şekilde tasvir edilen kamp kabartmasının duvarı, üst kısmı sivri mazgal dışlarına sahip sekiz adet kule ile desteklenmiştir. Kamp alanına girişler, üç açıklık ile sağlanmaktadır.

III. Salmanassar'ın Urartu coğrafyasında kurduğu⁸⁰ dikdörtgen planlı bir diğer askerî kamp, MÖ 859 yılına tarihlenmektedir (Şekil 27).⁸¹ Kampın duvarı, üst kısmı sivri mazgal dışlarına sahip üstte altı ve aşağıda beş adet olmak üzere toplamda 11 adet kule ile desteklenmektedir. Kamp duvarının yumuşak bir geçişe kavuşturulan her dört köşesine, birer kule takviye edilmiştir. Bu sayede kampı çevreleyen duvarın kör noktalarına saklanacak düşman grupları için çözüm bulunduğu söylenebilir. Kampın sağ ve sol tarafında birer adet kapıyı işaret eden açıklık yerleştirilmiş ve söz konusu açıklıklar, ikiye adet kapı kulesiyle kuvvetlendirilmiştir.

Balawat Kapısı bantları üzerinde betimlenen askerî kamplar arasında iki kuleye yer verilen askerî kamp, kule sayısı bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır (Şekil 28). Kamp, III. Salmanassar'ın ikinci saltanat yılına (MÖ 857) tarihlenmektedir.⁸² Kamp duvarı üzerine üst kısmı sivri mazgal dışlarına sahip kuleler yerleştirilmiştir. Kamp alanına, dört taraftan geçişlerin sağlandığı dört açıklıktan sadece sol duvar üzerinde bulunanın, kapı kuleleri mevcuttur. Dönemin askerî mimarisi incelendiğinde Assur'un Yakındoğu'da kurulan uygarlıklar arasında en iyi tahkimat yapılarına sahip uygarlıklarından biri olduğu şüpheye yer vermeden söylenebilir. Bu nedenle yukarıda bahsedilen dört açıklıktan sadece birinin kuleler ile korunması çok önemli bir savunma boşluğu yaratacağı için Assur savunma modeline aykırıdır. Tasvirli sanat eseri iyi gözlendiğinde açıklıkların bronz bandın bordür kısmının sınırına geldiği için sanatçının kuleleri işleyeceği alan ortadan kalkmıştır. Aslında burada görülen durum Assurluların savunma sistemlerinin zayıflığından ziyade sanatçının tercihinden kaynaklanmaktadır. Benzer "hatalar", Balawat Kapısı bantları üzerinde tasvir edilen askerî kamp kabartmalarında yaygın bir şekilde görülmektedir.

Bir diğer dikdörtgen planlı kamp, III. Salmanassar'ın 10. saltanat yılına tarihlenmektedir.⁸³ Kamp ile ilişkisi kurulan yazıtta, Aramu'un şehrine atıfta bulunmaktadır (Şekil 29).⁸⁴ Kamp, diğer dikdörtgen planlı kamplar ile hem biçimsel hem de konu olarak aynı özelliklere sahiptir. Kampın duvarı, üst

⁷⁹ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 11.

⁸⁰ Morello, *Fortificazioni di Frontiera di Epoca Neo-Assira*, 338.

⁸¹ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 9.

⁸² Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 12.

⁸³ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 17.

⁸⁴ King, *Bronze Reliefs from the Gates of Shalmaneser*, 33.

kısmı sivri mazgal dişlerine sahip 11 adet kule ile desteklenmiştir. Kamp alanına girişler, kamp duvarının üzerine dört taraftan yerleştirilen dört açıklıktan sağlanmaktadır. Kapılar, her iki tarafında yer alan kapı kuleleri ile korunmaktadır.

Dikdörtgen planlı askerî kamp, III. Salmanassar'ın 10. Saltanat yılına tarihlenmektedir.⁸⁵ Yazılı kaynaklardan Aramu'nun kraliyet kenti olan Arnê'nin ele geçirildiği bilgisine ulaşılmaktadır.⁸⁶ Kamp içinde tasvir edilen konular bağlamında Balawat Kapısı tunç bantlarında yer verilen diğer kamp tasvirleri ile ortak özellikler sergilemektedir (Şekil 30). Kabartma, kısmen tahrip olduğu için kesin kule sayısı bilinmemektedir; ancak rölyefin korunan kısımlarından yola çıkılarak kamp duvarının üst kısmı sivri mazgal dişlerine sahip üç kule ile desteklendiği söylenebilir. Kamp alanına girişler, kampın dört bir yanındaki dört açıklıktan sağlanmaktadır. Soldaki kapı, sadece bir kule ile korunmaktadır. Muhtemelen sanatçı, bu tarafta da iki kule tasvir etmeyi amaçlamış; ancak bandın devamı niteliğindeki savaş sahnesine ait savaş arabasının tekerliği, kule için bırakılan alanı kaplamasından ötürü kuleyi buraya amaçladığı şekilde işleyememiştir. Ayrıca tahkim edilmiş yerin kapısının tek kule ile korunması Yeni Assur askerî mimarisinde alışılmış bir durum değildir.

Doğal çevrenin ender olarak işlendiği askerî kamp kabartmalarından bir örneğin sadece çizimine ulaşılabilmiştir (Şekil 31). Askerî kampın, Assurluların Hamat'a karşı giriştiği savaşların bir temsili niteliğinde olduğu ifade edilmektedir.⁸⁷ Kabartmanın çiziminde kampın üst kısmının tahrip olduğu görülmektedir. Kampın alttaki duvarı, dağ tasvirleri nedeniyle, sanatçı tarafından işlenmemiştir. Kamp alanının kurulduğu coğrafyaya dair en önemli ipucunu, balık pulu şeklinde tasvir edilmiş dağ yükselteleri oluşturmaktadır. Köşeleri yuvarlatılmış kamp duvarı, üst kısmı sivri mazgal dişlerine sahip dört kule ile desteklenmiştir. İkişer kapı kuleleriyle geçişler kuvvetlendirilmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

Yaygın olarak Assur Çekirdek Bölgesi'nin dışında askerî seferler gerçekleştiren Assur ordusu, sonraki gün sefere devam edilecek şekilde belirli alanlarda geçici veya etrafı savunma duvarı ile kuşatılmış yerlerde daha uzun süreli kamp kurmuşlardır. Askerî kamplar kurulurken, genellikle kuşatılacak merkezlere yakın yerler seçilmiştir. III. Salmanassar'ın farklı bölgelere yaptığı seferleri konu alan Balawat Kapısı tunç bantları, askerî kampların görünümünü günümüze taşıyan tasvirler ile hikâye anlatımının en güzel

⁸⁵ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 17.

⁸⁶ King, *Bronze Reliefs from the Gates of Shalmaneser*, 33.

⁸⁷ Vidal, "Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III", 19.

örneğini temsil eden özel bir eser niteliğindedir. Balawat Kapısı tasvirleri dışında, Kalhu Kuzeybatı Sarayı, Horsabad, Ninive Güneybatı ve Ninive Kuzey Sarayı'nın duvarlarını süsleyen kabartmalarda askerî kamp tasvirleri yer almaktadır. Çalışmada ele alınan askerî kamplarda en fazla kabartma, 21 örnek ile III. Salmanassar'a aittir. III. Salmanassar'dan sonra yedi askerî kamp kabartmasıyla en fazla kamp tasviri sahibi Sanherib'tir. Assurbanipal ile III. Tiglat-pileser'den ikişer adet ve Assurnasirpal ile Assurlu yönetici Taklak-ana-Bel'den de birer adet askerî kamp kabartması bilinmektedir.

Assur askerî mimarisini tasvir eden sanatçıları en fazla dairesel planın işlenmesi zorlamıştır. Bu durum Balawat Kapısı'nın bronz şeritlerinde teyit edilebilmektedir. Sanatçılar dairesel planlı kampı, üst ve alttan sınırlayan rozet bezemeli ince şeritlerin merkezine ortalayamadığı için kuleleri planlandığı gibi veya hiç işleyememiş bazen de savunma duvarını tasvir edememiştir. Assur askerî kamplarında; kampların içindeki sahneler, iki ve dört yatay banda bölünerek işlenmektedir. Daire, biçimi nedeniyle yatay bantlara ayrıldığında dairenin merkezinden uzaktaki kısımlarına dar bir alan kaldığından dolayı bu kısımlar sahneler için uygun değildir. Bu kısımlarda figürler, zorunlu olarak küçük, çömelmiş, eğilmiş veya oturmuş vaziyette gösterilmelidir. Dairesel şekil, oval şekle göre dikey yönde fazla alan kapladığı için kampın dışındaki sahnelerin yerini daraltmaktadır. Dairesel bir şeklin metal veya taş cinsi bir malzeme üstüne düzgün bir biçimde işlemek belli başına zor bir işlemdir. Çünkü ölçüm, simetri ve estetik görünümü için fazla zaman ayrılarak hassas bir şekilde uğraşılmalıdır. Tüm bu faktörler sanatçıları alternatif bir çözüme itmiştir. Daireye benzeyen, tasvir edilmesi daha kolay, yatay ekseninde sahnelerin işlenebileceği, daha az alan kaplayan, simetrik olarak daire gibi muntazam olmasa da dışardan bakanları estetik açıdan rahatsız etmeyen, sanatçıyı hızlandıran ve daha az yoran yeni kamp planı gösterimleri arayışlarında eliptik plan tercih edilmiştir. Sanatçılar tarafından III. Salmanassar döneminde dairesel planın dezavantajlarının tecrübe edilmesiyle III. Tiglat-pileser ile beraber ve sonrasında dairesel planın yerine eliptik plan kullanılmıştır. II. Assurnasirpal ve III. Salmanassar döneminde kullanılan askerî kamplar dairesel planda inşa edilmiştir. Tasvirlerde görülen eliptik planlı kamplar, sanatçılara yukarıda yer verilen avantajları sağlaması sayesinde kullanılmış olmalıdır. Gerçekteki Assur askerî kamp planını yansıtmadığı düşünülmektedir. Assur askerî yapılarının oval planlı inşa edildiğine dair bir kanıt rastlanmamıştır. Assur'un sonrasında da savunma açısından katkıları nedeniyle yaygın olarak eliptik planda inşa edilmiş askerî kamplar bilinmemektedir.

A. Elayi ve J. Elayi⁸⁸ daha önce yer verilen hesaplamaları doğrultusunda; dairesel planın, kare plana göre daha kısa çevre uzunluğuna sahip olması ve daha geniş alan kaplaması sayesinde dairesel planın, kare planlı bir kamptan daha fazla avantajlar sağladığı sonucunu ulaşılmıştır. Dairesel planın savunma açısından zayıflık yaratan köşe sorunlarının olmaması tercih edilmesindeki stratejik önemli bir nedendir.⁸⁹ Savunma duvarı daha kısa olan askerî kampın savunma duvarına daha az kule ve mazgal dişleri yerleştirilmektedir. Bu sayede askerler bu yerlerde daha az nöbet tutacağı için daha fazla asker dinlemesi sağlanmış olur. Kısa savunma duvarı için daha az harcama, zaman ve iş gücü tasarrufu yapılması önemli diğer kazanımlardır. Öte taraftan geniş kamp alanı, içeride daha çok görevli, hizmetçi, asker, hayvanlar ve lojistik için daha fazla alan sağlamaktadır. Yukarıda yer verilen durumların, III. Tiglat-pileser'in devrinde deneyimlemiş olduğu düşünülmektedir. III. Tiglat-pileser'den sonra kampların inşaat programında dairesel kampların tercih edilmesi bu savı desteklemektedir.

III. Salmanassar, Assur tarihinde dairesel, kare ve dikdörtgen planlı askerî kampları inşa eden tek kral olma ünvanına sahiptir. Seçkin kralın üç farklı planda kamp inşa etmesinde birçok faktör rol oynamış olabilir. Kralın aynı yılda farklı kamp planlarını tercih etmesi nedeniyle bu şekilde bir uygulamaya gitme sebebi kronoloji ile açıklanamaz. Bu hususta arkeolojik kazıların ve yazılı kaynakların yol göstermediği III. Salmanassar döneminde üç farklı kamp planının kullanılma nedeniyle ilgili topoğrafya, taktik, kampın inşaatında rol oynayan kişilerin deneyimi ve tercihi, zaman, kampın güvenliği, seferin kapsamı ve muhtemel süresi, kamp inşasının ekonomik boyutu, düşmanın sayısal çoğunluğu, gücü ve donanımı gibi faktörler sayılabilir.

II. Assurnasirpal'dan sonra dairesel planlı askerî kampları, ardılı III. Salmanassar devam ettirmiştir. Balawat Kapısı tunç bantlarına işlenmiş dairesel planlı askerî kampların kule sayılarında standarttan olmayışına karşın, kapı sayıları genellikle iki adettir. III. Salmanassar dönemine tarihlenen dairesel planlı kamplar içerisinde sadece bir örneğin kuleleri kademelendirilmiş mazgal dişleriyle tasvir edilmiştir (Şekil 5). Bunun dışındakilerin tamamında üst kısmı sivri mazgal dişleri görülmektedir. Balawat Kapısı tunç bantlarında betimlenen dairesel planlı örneklerde her kulenin üst kısmına, üst kısmı sivri üç adet mazgal dişi eklenmiştir. Tasvirlerin hiçbirinin kamp duvarlarının üst kısmı, mazgal dişleri ile desteklenmemiştir. Kampın savunma duvarına gelişi güzel bir biçimde yerleştirilen kulelerin sayılarında bir standardizasyon yoktur. Kampları, kapılar veya eksen boyunca

⁸⁸ Elayi and Elayi, "Sennacherib's choice of circular/elliptical military camps", 162.

⁸⁹ Micale ve Nadali, "The Shape of Sennacherib's Camp", 164.

uzanan yol, iki eş kısma ayırmaktadır. Kampların girişlerinde genellikle kapı kuleleri mevcuttur ve bazen diğer kulelerden daha büyük boyutlu tasvir edilmiştir. Balawat Kapısı'ndaki dairesel planlı kamp kabartmalarında doğal çevre ve askerlere ait çadırlara yer verilmemiştir.

III. Salmanassar sonrası askerî kamp kabartmalarında sayabilecek en önemli özellik kamp alanında tasvir edilen askerlere ait çadırlardır. Sadece çadırlara yer verilmemiş aynı zamanda çadırların içinden detaylar da işlenmiştir. III. Tiglat-pileser'in kamplarında askerî kampın merkezinden geçen yol, yatay eksenlidir. Taklak-ana-Bel'in kampında bu gelenek görülmekte ve Sanherib'in kamplarında sürdürülen bir özelliktir. III. Tiglat-pileser ve Taklak-ana-Bel isimli yöneticiye ait askerî kamp kabartmalarının sağ üst köşesinde benzer ritüel sahnesi işlenmiştir (Şekil 10 ve Şekil 12). Sanherib'in kamplarındaki ritüel sahnesi, kalıplaşmış bir şekilde kabartmaların sol üst kısmında işlenmiştir (Şekil 1a, 1b, 15) ve III. Tiglat-pileser ile Taklak-ana-Bel'deki ritüel sahnesinin aksine burada uzun direklere tutturulmuş disk biçimli ve püsküllü iki standartın yerini at koşulmamış savaş arabası almıştır.

Askerî kamp kabartmaları içerisinde III. Tiglat-pileser'in tahtında oturur vaziyetteki tasviri, sadece bir kabartmada görülmektedir (Şekil 11). III. Tiglat-pileser dönemine ait diğer askerî kamp kabartması, kamp kapılarının görünümü hakkında önemli bilgiler sunmaktadır (Şekil 10). Kemerli kapının, her iki yanına yerleştirilen kuleler ile kapı korunmaktadır. İki kanatlı olan kapının kilitlendiği kuvvetle muhtemeldir. Etrafı duvarla kuşatılmış, mazgal dişleri ile donatılmış, bazen kule ve duvarlarında pencere, hava delikleri veya atışların yapıldığı açıklıkların olduğu askerî kampların, kapılarının da kilitlenebilir özelliği olması beklenmektedir. Bu derece iyi tahkim edilmiş kamplarda, en zayıf nokta niteliğindeki kapıların bu şekilde ihmal edilmesi beklenemez. Bu nedenle ahşap kamp kapısı; kapı kuleleri ve kitleme sistemiyle donatılarak düşman tehditleri karşısında etkili bir savunmaya kavuşturulduğu söylenebilir. Assur ordusunun önemli vurucu gücünü savaş arabaları oluşturduğu için, sınırlar ötesinde seferler yapılırken coğrafyanın uygun olduğu yerlerde kullanılmıştır. Bu nedenle savaş arabalarının kamp alanına giriş ve çıkışları için ya da benzer durumdaki diğer arabaların trafiği nedeniyle kamp kapılarının bu geçişlere olanak sağlayacak şekilde geniş yapılması gerekiyordu. Aksi takdirde dar olan kapılarda ordunun kamptan ayrılırken veya kampa giriş yaparken sürenin uzaması bu açıdan sorun oluşturacaktır. Bahsi geçen III. Tiglat-pileser'in kampında yer alan kapıların, iki kanatlı yapılmasında bu durumların göz önünde bulundurulduğu muhtemeldir. Kapılar ile ilgili bu hususlar diğer kamplar için de genelleyici bir ölçüt olarak kabul edilebilir. Kamplarda işlenen bu ince ayrıntıların aksine

doğal çevreye, adı geçen kral döneminde yer verilmemiştir. Ayrıca kampların girişlerinde ideolojik ve sembolik anlamlarla yüklü unsurların varlığı hâlâ bilinmemektedir.

Sanherib ve Assurbanipal döneminde, sahne zenginliği ve gerçekçilik konusunda en gelişmiş örnekler ile karşılaşılır. Sanherib'in kamplarında coğrafyanın dağlık olduğu atlanmadan kabartmalara işlenmiştir. Askerî kampların içi, iki, üç ve dört yatay banda bölünmüştür. Genellikle kampın sol üst köşesinde rahipler eşliğindeki ritüel sahnesi, birden fazla askerî kamp kabartmasında görülmektedir (Şekil 1a, Şekil 1b, Şekil 1c, Şekil 15). Merkez sahnede, sol yönden tutsak ve/veya ganimetlerin Assurlu rütbeli askerler ve/veya vezir beraberinde Sanherib'in huzuruna getirilmesi tasvir edilmiştir. Ayrıca askerî kamplar içerisinde en fazla betimlenen kral olarak Sanherib görülmektedir. Bundan yola çıkarak Sanherib'in, askerî kamplara en fazla katılan kral olduğu yorumu yapılabilir.

III. Tiglat-pileser, Taklak-ana-Bel, Sanherib ve Assurbanipal dönemi dairesel planlı askerî kampların duvarlarına, belirli aralıklar ile kuleler yerleştirilmiştir. Kamp duvarı ve kuleler, üst kısmı sivri mazgal dişleri ile desteklenmiştir. Önemli kısmı korunmuş askerî kamp kabartmaları içerisinde III. Tiglat-pileser dönemi askerî kamplarda 18 kule (± 2), Taklak-ana-Bel'e ait askerî kampta 16 (± 2) kule, Sanherib dönemi askerî kamplarda ise 24 (+) kule gözlemlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında incelenen askerî kamplar içerisinde kamp duvarı üzerinde en fazla kulenin yerleştirildiği kampların Sanherib dönemi kamplar olduğu söylenebilir. Kulelerin sayısı, askerî kampların büyüklüğünü işaret edebilir, bu ihtimalden yola çıkılarak Sanherib dönemi askerî kampların boyut olarak da en büyük kamplar olduğu yorumu yapılabilir. Sanherib'e ait kampların bir diğer dikkat çeken noktası; kamp duvarı ve kuleler üzerindeki pencere, hava delikleri veya atışların yapıldığı açıklıkların tasvir edildiği askerî kamp sayısıdır (Şekil 1a-d). Tahkimatlı yapıların önemli bir parçası olduğu düşünülen bu unsurların, Sanherib'in kamplarındaki kullanım yoğunluğu nedeniyle, söz konusu kralın dönemindeki kampların, savunma sistemleri açısından diğer krallara ait askerî kamplardan daha iyi tahkim edildiği düşünülebilir.

Assurbanipal dönemi dairesel planlı kamplar, her ne kadar iki kabartma parçası ile temsil edilse de krala ait askerî kamplar hakkında önemli bilgiler sunmaktadır (Şekil 16-17). Assurbanipal'e ait her iki askerî kabartma parçasında dikkati çeken en önemli özellik, kulelerin daha alçak bir biçime kavuşmasıdır.

Kare planlı askerî kamplar içerisinde sadece bir örnekte coğrafya ayrıntısına yer verilmiştir (Şekil 18). En fazla boş kampların tasvir edilmesi

yönüyle kare planlı askerî kamplar diğerlerinden ayrılmaktadır. Kare planlı içerisi boş tasvir edilen kamplarda, kamp alanına giriş için kamp duvarının sağ duvarı seçilmiştir (Şekil 19-20) İçerisi boş olan kamplar, terkedildikten sonra bunlara müdahale edilmemiştir. Bu açıdan Yeni Assur Dönemi askerî kampların, kuşatma sona erdikten sonra, gelecek askerî seferlerde tekrar kullanılmak üzere tahrip edilmeden bırakıldığı söylenebilir. Kare planlı kampların Balawat Kapısı tunç bantlarında yer verilen dairesel ve dikdörtgen planlı kamplardan ayırıcı bir diğer özelliği, kamp duvarının daha fazla kule ile desteklenmesidir. Kule sayısının fazla olmasının temel sebebinin savunma duvarı uzunluğundan kaynaklandığı düşünülmektedir. Savunma açısından sorun yaratan köşeler, bazen kuleler ile desteklenerek kör noktalar için önlem alınmıştır (Şekil 18-20)

Balawat Kapısı bantları üzerinde tasvir edilen kamplar arasında en kalabalık grubu dikdörtgen planlı kamplar oluşturmaktadır (Tablo 3). Ayrıca bu bantlarda doğal çevre ayrıntılarının en fazla işlendiği kamp tasvirleri de bu grupta değerlendirilmektedir (Şekil 23, Şekil 25, Şekil 31). Dikdörtgen planlı askerî kamplar içerisinde sadece bir örnekte, kampın içi boş olarak tasvir edilmiştir (Şekil 23). Söz konusu örnekte, kare planlı içi boş betimlenen askerî kampların aksine, kampın iki girişi bulunmaktadır. Balawat Kapısı bantları üzerinde işlenen askerî kamp tasvirleri içerisinde III. Salmanassar'ın kamp alanında betimlendiği tek kamp kabartması, dikdörtgen planlıdır (Şekil 26).

Balawat Kapısı bantları üzerine işlenen askerî kamp sahneleri benzer bir kompozisyon sergilemektedir. Kampın içinde çoğu zaman gündelik hayattan kesitler tasvir edilmiştir. Bunlar arasında yemek veya gıdanın hazırlanması, hayvanların bakımının yapılması, yeminin verilmesi ve eğitimi sayılabilir. Bazen kraliyet çadırının önünde yer alan görevli, askerlerin kamptan ayrılışını izlemektedir. Kampın içindeki olay döngüsü birkaç sahne ile verilmiştir. Askerlerin kamp içindeki varlığı ve faaliyetleri bilinmemektedir. Bu dönemin sanat eserlerinde sınırlı sayıda ve çeşitlilik göstermeyen sahnelerin işlenmesinin altında başka sebeplerin de olduğu düşünülmektedir. Özellikle sanatçıyı, Balawat Kapısı bantlarının da sınırladığı atlanmaması gereken bir husustur. Hali hazırda zaten dar olan bantlara, sınırlı sahnelerin işlenebileceği ortadır. Bunun farkında olan sanatçı ya da sanatçılar da verilmesi veya atlanmaması gereken detayları bronz bantlara işlediği düşünülmektedir. Bu bağlamda III. Salmanassar dönemi askerî kamplar, sadece bronz bantlara işlendiği için diğer krallara ait kamp tasvirleri ile karşılaştırırken, materyalinin farklı olduğu, detayların işleme zorluğu ve alanın sınırlı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Kamp duvarına yerleştirilen kapılarda bir standardizasyon yoktur. En fazla kapıya sahip kabartmalara, III. Salmanassar döneminde rastlanmaktadır.

Her kapı, savunma duvarının bir zayıf noktası olması bu açıdan güvenlik açığının en fazla olduğu kampların III. Salmanassar'a ait askerî kamplar olduğu söylenebilir.

Yeni Assur Dönemi'ne tarihlenen mazgal dişlerine, Assur başkentlerinde yapılan çalışmalarda fiziksel olarak ulaşılmıştır.⁹⁰ Bu eserler, tasvirli sanat eserlerinde betimlenen mazgal dişlerinden farklı olarak kademelendirilmiş mazgal dişlerinden oluşmaktadır. Çalışmada ele alınan 31 adet kamp kabartması içerisinde sadece üç örnekte kademelendirilmiş mazgal dişleri görülmektedir (Şekil 1e, Şekil 5, Şekil 24). İlgili örnekler, II. Assurnasirpal (Şekil 1e) ve III. Salmanassar (Şekil 5, Şekil 24)'e ait kamplarda gözlemlenmiştir. Geriye kalan 28 adet askerî kamp örneğinde ve Yeni Assur Dönemi'ne tarihlenen eserlerin çoğunluğunda üst kısmı sivri mazgal dişlerinin kullanılmasının sanatçıların seçimi olduğu düşünülmektedir. Kademelendirilmiş tipe göre üst kısmı sivri mazgal dişlerinin pratik olması sebebiyle kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Yakındoğunun savunma sistemlerinde ayrıcalıklı bir konumda yer alan Assurlular, varlıkları süresince ele geçirdikleri düşman tahkimatlarının zafiyetlerini çok iyi analiz ederek kendi savunma mimarisini inşa etmiştir. Bunların en somut kalıntılarını kudretli Assur başkentlerinde, Assur Çekirdeğinin dışında kalan yerleşimlerde ve sınır uçlarında kurulmuş seçkin savunma mimarisine ait elamanlarda görmek mümkündür. Ancak Assurlulara ait bu unsurları yerinde saptamak ve yazıtlarda her ayrıntısını bulmak her zaman mümkün olmamaktadır. Söz gelimi Assur anayurdundan uzakta yer alan askerî kampların, uzaktan algılama yöntemleri ve coğrafi bilgi sistemleriyle yerleri saptanamamıştır ve yazılı kaynaklar da konuyla ilgili soruların yanıtlanmasında yetersiz kalmaktadır. Yeni Assur Dönemi askerî kamplarıyla ilgili en önemli bilgi kaynağını kabartmalar oluşturmaktadır. Bu nedenle arkeolojik kazılarla ve yazılı kaynaklarla teyit edilmeyen bilgilere açık kapı bırakmak yerinde olacaktır.

---

⁹⁰ Assur merkezlerinde tespit edilen mazgal dişleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Günce, *Assur Askerî Mimarisi*, 59-65

KAYNAKÇA

- Akyüz, Faruk. *Asur Ordusu (Yeni Asur Dönemi MÖ 911-612)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Albenda, Pauline. *The Palace of Sargon, King of Assyria: Monumental Wall Reliefs at Dur Sharrukin, from Original Drawings Made at the Time of Their Discovery in 1843-1844 by Botta and Flandin*. Paris: Editions Recherche sur les Civilisations, 1986.
- Barnett, Richard D., Bleibtreu, Erika and Turner, Geoffrey, *Sculptures from the Southwest Palace of Sennacherib at Nineveh*. London: British Museum Publications, 1998.
- Barnett, Richard D. and Falkner, Margeret. *The Sculptures of Assur-nasir-apli II (883-859 B.C.), Tiglath-pileser III (745-727 B.C.), Esarhaddon (681-669 B.C.) from the Central and South-West Palaces at Nimrud*. London: British Museum, London: 1962.
- Botta, Paul Émile and Eugène Flandin. *Monument de Ninive, Vol. II*. Paris: Imprimerie Nationale, 1849-1850.
- Costa García, José Manuel. "Roman Camp and Fort Design in Hispania: An Approach to the Distribution, Morphology and Settlement Pattern of Roman Military Sites during the Early Empire". in: C. S. Sommer, S. and Matešić (eds.). *Limes XXIII. Proceedings of the 23rd International Limes Congress in Ingolstadt 2015*. (2018): 986-993.
- Curtis, John, et al. *The Balawat Gates of Ashurnasirpal II*. London: British Museum Press, 2008.
- Elayi, Alain & Elayi, Josette. "Sennacherib's choice of circular/elliptical military camps". *Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires*. 2022 (2), (2022): 162.
- Fales, Frederick Mario and Rigo, Monica. "Everyday life and food practices in Assyrian military encampments". in: L. Milano and F. Bertoldi (eds.). *Paleonutrition and Food Practices in the Ancient Near East: Towards a Multidisciplinary Approach, History of the Ancient Near East, Vol. 14*, (2014): 413-437.
- Gadd, Cyril John. "An Assyrian Camp Scene". *Antiquity* 9, (1935): 209-210.
- Gadd, Cyril John. "Two Assyrian Observation". *Iraq* 10, (1948): 19-25.
- Günce, Tarık. *Assur Askerî Mimarisi (Yeni Assur Dönemi MÖ 934-612)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Batman: Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022.
- Jones, Rebecca H. (2012). *Roman Camps in Britain*. Gloucester: Amberley Publishing, 2012.
- Jones, Rebecca H. "What is a camp". in: N. Hodgson, P. Bidwell and J. Schachtmann (eds.). *Roman Frontier Studies 2009. Proceedings of the XXI International Congress of Roman Frontier Studies (Limes Congress)*. (2017): 521-530.

- Keeley, Lawrence H., Marisa Fontana and Russell Quick. “Baffles and Bastions: The Universal Features of Fortifications”. *Journal of Archaeological Resource* 15, (2007): 55-95.
- King, Léonard W. *Bronze Reliefs from the Gates of Shalmaneser, King of Assyria B.C. 860-825*. London: Printed by order of the Trustees, 1915.
- Layard, Austen Henry. *The Monuments of Niniveh*. London: John Murray, 1853.
- Micale, Maria Gabriella and Nadali, Davide. “The Shape of Sennacherib’s Camp: Strategic Functions and Ideological Space”. *Iraq* 66, (2004): 163-175.
- Morello, Nathan. *Fortificazioni di Frontiera di Epoca Neo-Assira*. (PhD Thesis). Udine: Università Degli Studi di Udine, 2010.
- Morello, Nathan. “Frontiers and Fortifications in Assyria: an introduction”, G. Affanni, et al. (eds.). *Broadening Horizons 4. A Conference of young researchers working in the Ancient Near East, Egypt and Central Asia, University of Torino, October 2011, BAR International Series. Vol. 2698*, (2015): 241-248.
- Morello, Nathan. “Building the Frontier: Frontier Fortifications in Neo-Assyrian Empire”. R. Frederiksen, et al. (eds.). *Focus on Fortifications: New Research on Fortifications in the Ancient Mediterranean and the Near East*. 2016: 43-52.
- Özcan, Fikret. Über die Bedeutung des Bildfeldes in der Bauplastik. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları*. no.1, (2012): 189-200.
- Parker, Bradley J. “Garrisoning the Empire: Aspects of the Construction and Maintenance of Forts on the Assyrian Frontier”. *Iraq* 59, (1997): 77-88.
- Reade, Julian Edgeworth. “Sargon’s Campaigns of 720, 716 and 715 B.C.: Evidence from the Sculptures”. *JNES* 35, (1976): 95-104.
- Lanfranchi, Giovanni B. and Parpola, Simo. *The Correspondence of Sargon II, Part II: Letters from the Northern and Northeastern Provinces. SAA 5*. Helsinki: Helsinki University Press, 1990.
- Schachner, Andreas. *Bilder eines Weltreichs, kunst- und kulturgeschichtliche Untersuchungen zu den Verzierungen eines Tores aus Balawat (Imgur-Enlil) aus der Zeit von Salmanassar III, König von Assyrien*. Subartu 20. Turnhout: Brepols, 2007.
- Stillman, Nigel and Tallis, Nigel. *Armies of the Ancient Near East 3000 BC to 539 BC*. Sussex: Wargames Research Group, 1984.
- Vidal, Jordi. “Campamentos militares asirios durante el reinado de Salmanasar III”. *GLADIUS* 32. (2012). 7-24.

KISALTMALAR

- RIMA 1: Grayson, Albert Kirk. *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (to 1115 BC)*. Toronto: University of Toronto Press, 2002.
- RIMA 2: Grayson, Albert Kirk. *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114-859)*, (The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods, 2). Toronto: University of Toronto Press, 1991.
- RIMA 3: Grayson, Albert Kirk. *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC (858-745 B.C.)*, (The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods, 3). Toronto: University of Toronto Press, 1996.
- RINAP 1: Tadmor, Hayim and Shigeo Yamada. *The Royal Inscriptions of Tiglat-pileser III (744-727 BC) and Shalmaneser V (726-722 BC), Kings of Assyria*, (The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 1). Winona Lake: Eisenbrauns, 2011.
- RINAP 3/1: Grayson, Albert Kirk. and Jamie Novotny. *The Royal Inscriptions of Sennacherib, King of Assyria (704-681 BC)*, Part 1, (The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 3/1). Winona Lake: Indiana, Eisenbrauns, 2012.

TABLOLAR

Tablo 1: Dairesel planlı askerî kampların savunma unsurlarının bilgileri

Şekil	Kule sayısı	Mazgal dışı tipi	Kapı sayısı	Dönemi
1a	9 (+)	Üst kısmı sivri	1 (+1)	Sanherib
1b	24	Üst kısmı sivri	2	Sanherib
1c	11 (+)	Üst kısmı sivri	1 (?)	Sanherib
1d	15 (+)	Üst kısmı sivri	1 (?)	Sanherib
1e	13	Kademelendirilmiş	?	II. Assurnasirpal
3	8	Üst kısmı sivri	2	III. Salmanassar
4	8	Üst kısmı sivri	2	III. Salmanassar
5	12	Kademelendirilmiş	2	III. Salmanassar
6	8 (?)	Üst kısmı sivri	2	III. Salmanassar
7	9 (?)	Üst kısmı sivri	2 (?)	III. Salmanassar
8	5 (?)	Üst kısmı sivri	2	III. Salmanassar
9	5 (+)	Üst kısmı sivri	2	III. Salmanassar
10	18 (±2)	Üst kısmı sivri	2 (+2)	III. Tiglat-pileser
11	14 (+)	Üst kısmı sivri	1 (+1)	III. Tiglat-pileser
12	16 (±2)	Üst kısmı sivri (?)	2	Taklak-ana-Bel
13	24 (+)	Üst kısmı sivri	1 (?)	Sanherib
14	16 (+8)	Üst kısmı sivri	2	Sanherib
15	1 (+)	Üst kısmı sivri	2 (?)	Sanherib
16	10 (+)	Üst kısmı sivri	2 (?)	Assurbanipal
17	9 (+)	Üst kısmı sivri	2	Assurbanipal

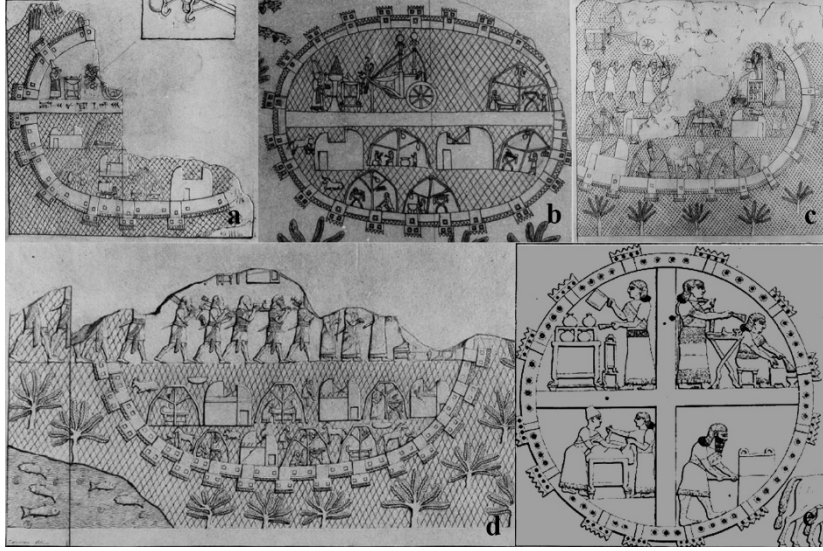
Tablo 2: Kare planlı askerî kampların savunma unsurlarının bilgileri

Şekil	Kule sayısı	Mazgal dışı tipi	Kapı sayısı	Dönemi
18	14	Üst kısmı sivri	2	III. Salmanassar
19	13	Üst kısmı sivri	1	III. Salmanassar
20	13	Üst kısmı sivri	1	III. Salmanassar
21	6	Üst kısmı sivri	4	III. Salmanassar

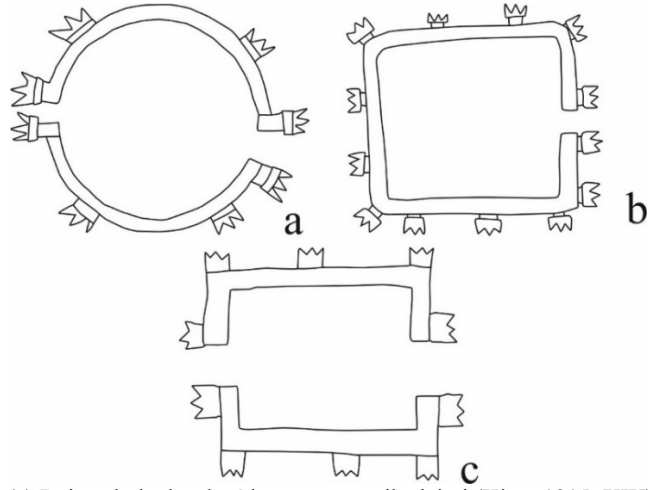
Tablo 3: Dikdörtgen planlı askerî kampların savunma unsurlarının bilgileri

Şekil	Kule sayısı	Mazgal dışı tipi	Kapı sayısı	Dönemi
22	15	Üst kısmı sivri	2	III. Salmanassar
23	10	Üst kısmı sivri	2	III. Salmanassar
24	9 (+3,4 ?)	Kademelendirilmiş	1	III. Salmanassar
25	4	Üst kısmı sivri	3	III. Salmanassar
26	8	Üst kısmı sivri	3	III. Salmanassar
27	11	Üst kısmı sivri	2	III. Salmanassar
28	2	Üst kısmı sivri	4	III. Salmanassar
29	11	Üst kısmı sivri	4	III. Salmanassar
30	3 (+)	Üst kısmı sivri	4	III. Salmanassar
31	4 (+)	Üst kısmı sivri	4	III. Salmanassar

ŞEKİLLER

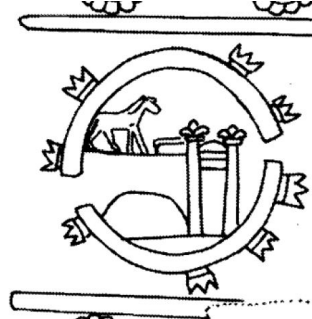
Şekil 1: (a) Kulelerde pencere kullanımının betimlendiği askerî kamp rölyefi (Barnett, Bleibtreu and Turner, 1998: Pl. 142); (b) Dairesel planlı kamp rölyefinde tasvir edilen kule ve kule pencereleri (Barnett, Bleibtreu and Turner, 1998: Pl. 346); (c) Pencere kule kabartması (Barnett, Bleibtreu and Turner, 1998: Pl. 412); (d) Kamp rölyefinden pencere kule tasvirleri (Barnett, Bleibtreu and Turner, 1998: Pl. 504); (e) II. Assurnasirpal'ın kuzeybatı sarayında ele geçen kuleli pencerelerin işlendiği kamp kabartması (Layard, 1853: Pl. 30)

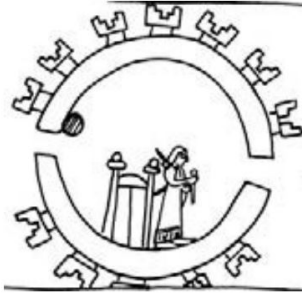
Şekil 2: (a) Dairesel planlı askerî kampın şematik çizimi (King, 1915: XIX); (b) Kare planlı askerî kampın şematik çizimi (King, 1915: Pl. LX); (c) Dikdörtgen planlı askerî kampın şematik çizimi (King, 1915: Pl. XXXVI)

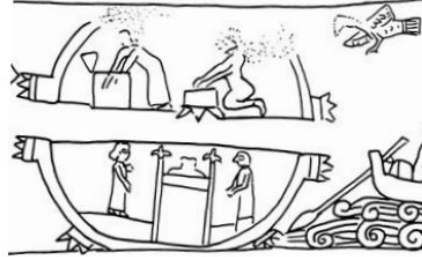
Şekil 3: III. Salmanassar dönemi dairesel planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Schachner, 2007: Abb. 44)

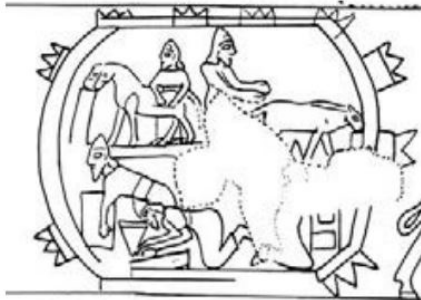
Şekil 4: III. Salmanassar dönemi dairesel planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Vidal, 2012: Campamento 2, Registro Ib)

Şekil 5: III. Salmanassar dönemi dairesel planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Schachner, 2007: Abb. 43)

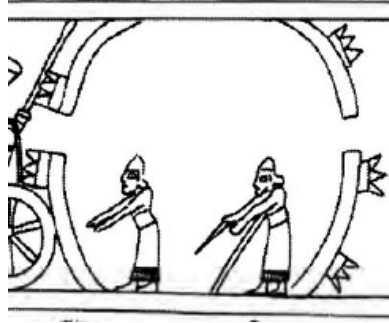
Şekil 6: III. Salmanassar dönemi dairesel planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Schachner, 2007: Abb. 27)

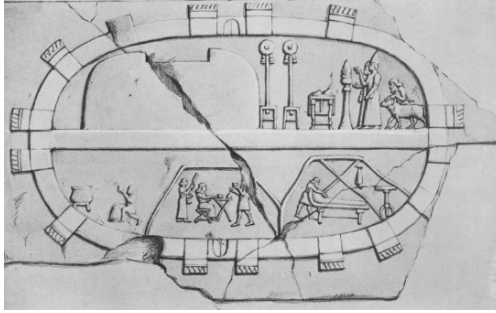
Şekil 7: III. Salmanassar dönemi dairesel planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Schachner, 2007: Abb. 45)

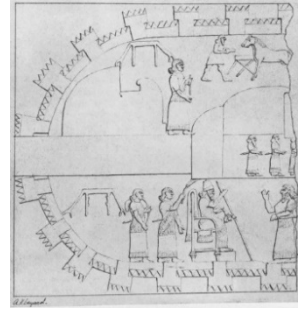
Şekil 8: III. Salmanassar dönemi dairesel planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Vidal, 2012: Campamento 19, Registro XIIIa)

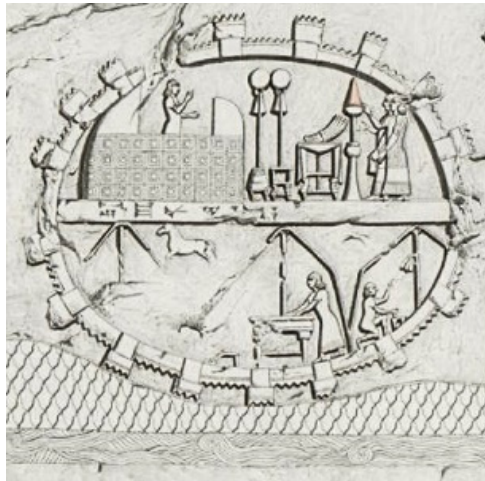
Şekil 9: III. Salmanassar dönemi dairesel planlı askerî kampın şematik çizimi (Vidal, 2012: Campamento 22, Registro Pb)

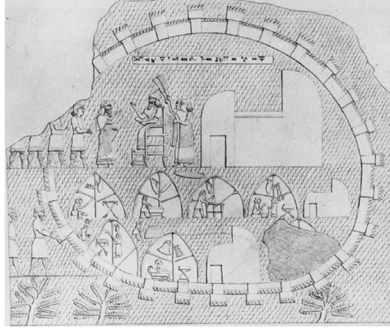
Şekil 10: III. Tiglat-pileser dönemi dairesel planlı askerî kamp (Barnett and Falkner, 1962: Pl. LX)

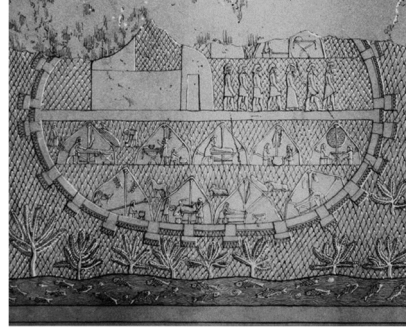
Şekil 11: III. Tiglat-pileser dönemi dairesel planlı askerî kampın çizimi (Barnett and Falkner, 1962: Pl. LXIII)

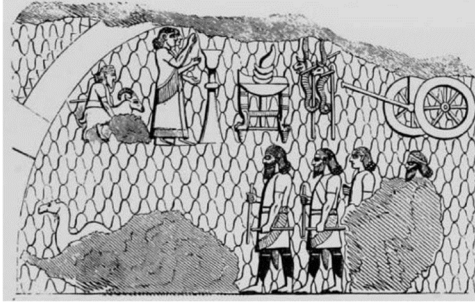
Şekil 12: Assurlu yöneticiye ait Horsabad'ta bulunan askerî kamp kabartması (Botta and Flandin, 1849: II, Pl. 146)

Şekil 13: Dağlık ve ağaçların bulunduğu alana kurulan askerî kampın görünümü (Barnett, Bleibtreu and Turner, 1998: Pl. 35)

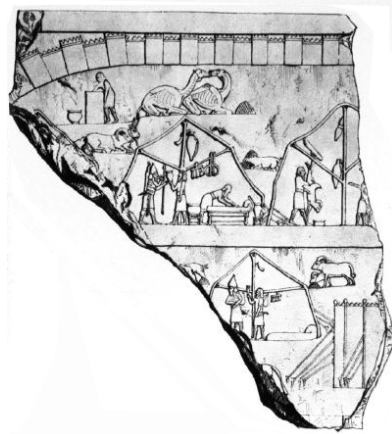
Şekil 14: Irmağın kenarına kurulan askerî kampın görünümü (Barnett, Bleibtreu and Turner, 1998: Pl. 138)

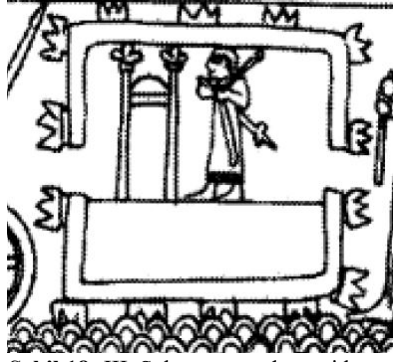
Şekil 15: Güneybatı Sarayı'nda ele geçen Sanherib dönemi askerî kamp kabartmasının çizimi (Barnett, Bleibtreu and Turner, 1998: Pl. 69, No. 76a)

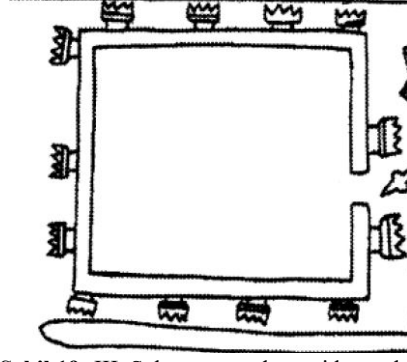
Şekil 16: Kuzey Sarayı'nda ele geçen Assurbanipal dönemi askerî kamp kabartması (Gadd, 1948: Pl. V)

Şekil 17: Kuzey Sarayı'nda ele geçen Assurbanipal dönemi askerî kamp kabartmasının çizimi (Barnett, 1976: Pl. LXVI, Slab B)

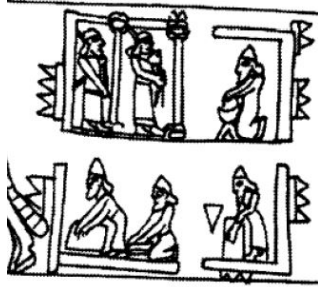
Şekil 18: III. Salmanassar dönemi kare planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Vidal, 2012: Campamento 11, Registro VIIb)

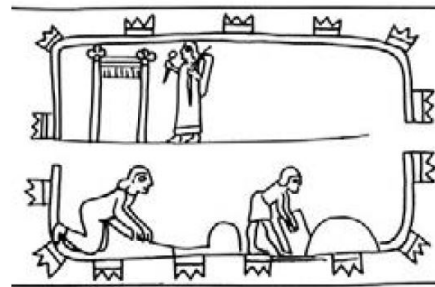
Şekil 19: III. Salmanassar dönemi kare planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Vidal, 2012: Campamento 14, Registro Xa)

Şekil 20: III. Salmanassar dönemi kare planlı askerî kamp kabartması (King, 1915: Pl. LX)⁹¹

Şekil 21: III. Salmanassar dönemi kare planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Vidal, 2012: Campamento 12, Registro IXa)

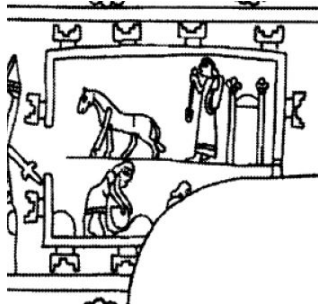
Şekil 22: III. Salmanassar dönemi dikdörtgen planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Schachner, 2007: Abb. 39)

⁹¹ Şekil 20'nin çizimine Şekil 2b'de yer verilmiştir.

Şekil 23: III. Salmanassar dönemi dikdörtgen planlı askerî kamp kabartması (King, 1915: Pl. XXXVI)⁹²

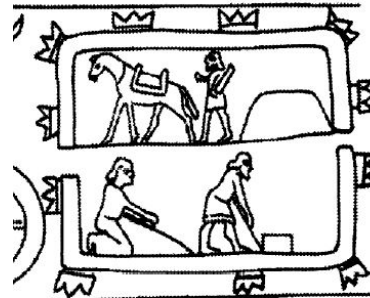
Şekil 24: III. Salmanassar dönemi dikdörtgen planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Vidal, 2012: Campamento 4, Registro IIIa)

Şekil 25: III. Salmanassar dönemi dikdörtgen planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Schachner, 2007: Abb. 41)

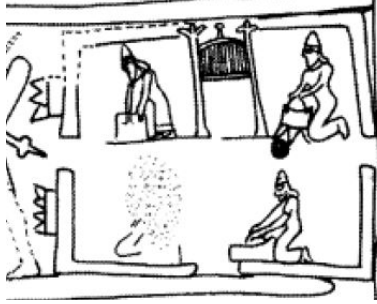

Şekil 26: III. Salmanassar dönemi dikdörtgen planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Vidal, 2012: Campamento 6, Registro IVa)

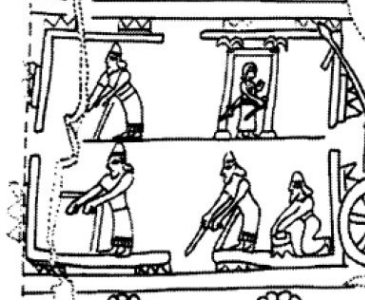

Şekil 27: III. Salmanassar dönemi dikdörtgen planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Vidal, 2012: Campamento 3, Registro IIb)

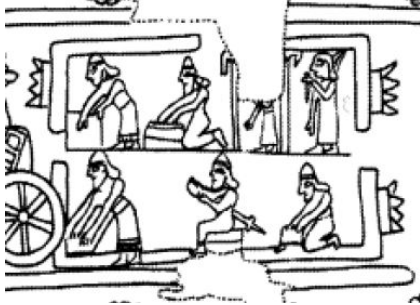
⁹² Şekil 23'ün çizimine Şekil 2c' de yer verilmiştir.

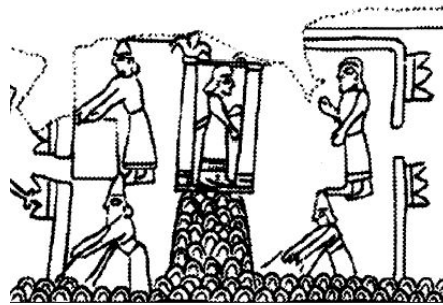
Şekil 28: III. Salmanassar dönemi dikdörtgen planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Vidal, 2012: Campamento 9, Registro Vb)

Şekil 29: III. Salmanassar dönemi dikdörtgen planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Vidal, 2012: Campamento 18, Registro XIIb)

Şekil 30: III. Salmanassar dönemi dikdörtgen planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Vidal, 2012: Campamento 17, Registro XIIa)

Şekil 31: III. Salmanassar dönemine ait dikdörtgen planlı askerî kamp kabartmasının şematik çizimi (Vidal, 2012: Campamento 21, Registro Pa)